

Slika Turaka u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti

Čaušević, Mirsela

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:362401>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-25**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

MIRSELA ČAUŠEVIĆ

SLIKA TURAKA U RANONOVOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

KNJIŽEVNOSTI

DIPLOMSKI RAD

PULA, 18. prosinca 2015.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

MIRSELA ČAUŠEVIĆ

**SLIKA TURAKA U RANONOVOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ
KNJIŽEVNOSTI**

Diplomski rad

JMBAG: 0140007072

Smjer: Hrvatski jezik i književnost

Kolegij: Hrvatska barokna i prosvjetiteljska književnost

Mentorica: Prof. dr. sc. Valnea Delbianco

PULA, 18. prosinca 2015.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Mirsela Čaušević, studentica na Odsjeku za kroatistiku Odjela za humanističke znanosti u Puli, izjavljujem da je ovaj rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada te da koji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi, ili u radu namijenjenu nekom drugom predmetu na Odsjeku za kroatistiku, odnosno na Filozofskom fakultetu u Puli.

Student:

U Puli 18. prosinca 2015.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Mirsela Čaušević dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „Slika Turaka u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Student:

U Puli, 18. prosinca 2015.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PROTUTURSKI GOVORI.....	2
2.1. Ludovik Crijević Tuberon: <i>Komentari o mojem vremenu</i>	5
2.2. Bartol Đurđević: prikaz Turaka iz vlastita iskustva	8
2.3. Marulić i antiturske teme	10
3. PRVA HRVATSKA ZRINIJADA.....	16
3.1. Petar Zrinski: <i>Obsida sigecka</i>	19
3.2. Pavao Ritter Vitezović: <i>Odiljenje sigetsko</i>	21
4. LUCIĆEVA ROBINJA.....	26
5. JAKETA PALMOTIĆ DIONORIĆ: <i>DUBROVNIK PONOVLJEN</i>	30
5.1. Palmotićevi portreti turskih velikodostojnika.....	33
6. IVAN GUNDULIĆ <i>OSMAN</i>	37
6.2. Književni rad	38
7. SLIKA TURAKA U EPU <i>OSMAN</i>	40
8. PRIKAZ LIKOVA U <i>OSMANU</i>	59
8. 1. Osman.....	60
8. 2. Dilaver	64
8. 3. Ali-paša.....	67
8. 4. Kazlar-aga.....	69
8. 5. Daut	71
8. 6. Mustafa	73
8. 7. Mustafina majka	75
8. 8. Sokolica	76
9. ZAKLJUČAK	79
10. LITERATURA.....	80
11. SAŽETAK.....	83
SUMMARY	84

1. UVOD

Namjera diplomskog rada je predočiti sliku Turaka u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti. Osmanlijske provale na granične dijelove dovele su do otpora svih slojeva društva. Budući da se hrvatski narod našao u izravnoj opasnosti od Osmanlija, autori protuturskih govora obraćali su se vladarima, velikašima i papi te molili za pomoć. Protuturskom tematikom bavili su književnici, crkveni velikodostojnici, diplomati. Marko Marulić, jedan od istaknutijih autora protuturskih govora u svojim je poslanicama pozivao tako papu da se priključi borbi protiv „*Zla koja nas tište*“, odnosno turske okrutnosti i apokaliptičnog stanja u kojem se našlo stanovništvo. Ludovik Crijević Tuberon u *Komentarima o mojem vremenu* objektivno, ali i kritički predočava sliku događaja koje opisuje. Zbog utjecaja Osmanskog Carstva i Mletačke Republike na političko i gospodarsko stanje slobodnoga Dubrovnika, on gaji podjednake stavove i prema Osmanlijama, ali i Mlečanima. Bartol Đurđević na osnovu vlastita iskustva iznosi negativnu, ali i pozitivnu predodžbu Osmanlija. Sličan stav vidljiv je u drami *Robinja* Hanibala Lucića gdje se opisuju dobrosusjedski odnosi i suradnja Dubrovčana i Turaka. U hrvatskim zrinjadama veliča se pobjeda Nikole Šubića Zrinskog u Sigetskoj bitci 1566. godine. Iako su Turci prikazani kao protivnici vjere Kristove, nasilnici i neprijatelji, također se ističe njihova hrabrost, ratobornost i čestitost. Jaketa Palmotić Dionorić u epu *Dubrovnik ponovljen* iznosi vlastite doživljaje nakon velikog potresa, te po uzoru na Gundulića i Tassa opisuje svoje poklisarsko putovanje u Carigrad. Gundulićev povijesni ep *Osman* opjevava događaje vezane za dolazak sultana Osmana na vlast, poraz od Poljaka u Hoćimskoj bitci 1621. godine i sultanovo nasilno svrgavanje s vlasti. Ovim radom nastojat će se prikazati slika Turaka od protuturskih govora do Gundulićeva *Osmana*, dok će se u središte analize staviti formiranja tipičnih predodžbi.

2. PROTUTURSKI GOVORI

Hrvatski humanisti realistično su prikazivali stanje u kojem se našao hrvatski narod nakon osmanlijskih osvajanja susjednih zemalja i dijelova naše domovine. Hrvati su u 15., 16. i 17. stoljeću u obrambenom ratu protiv Osmanlija pretrpjeli veliki demografski gubitak u kojem je Hrvatsko kraljevstvo izgubilo znatan dio svojih prostora. Dijelovi granični s Osmanskim Carstvom bili su suočeni s ratnim strahotama koje su postale svakodnevice. Unatoč tome, u obranu od napada uključivali su se svi staleži od seljaštva, građanstva i plemića. Sudionici događaja pisali su emotivne zapise i govore upućene papama, senatu Mletačke Republike, poljskim velikašima, njemačkim knezovima i drugima. Autori tekstova usmjerenih protiv Turaka bili su književnici i diplomati (Ivan Vitez od Sredne, Marko Marulić, Fran Trankvil Andreis), crkveni velikodostojnici (Juraj Divnić, Frano Marcelo, Bernardin Zane, Šimun Kožičić Benja), ali i vojni zapovjednici (Bernardin Frankopan, Krsto Frankopan, Vuk Frankopan, Fran Frankopan). Pisци su nastojali potaknuti europske velikaše i vladare na pomoć i zajednički otpor, u njima opisuju strahote osmanlijskih osvajača i njihove vojske te upozoravaju na opasnost koja je prijetila Europi. Protuturski govori u hrvatskoj književnosti javljaju se sredinom 15. stoljeća, odnosno nakon Krbavske bitke 1493. godine. Bilo ih je posvuda naročito u zemljama srednje Europe koje su bile izložnije osmanskim opasnostima. Hrvatski humanisti bili su neposredni svjedoci događaja o kojima su pisali, njihovi zapisi i pisma zaokupljeniji su antiturskom problematikom i turkofobijom. Turci se prikazuju kao osvajači koji prijete Europi, papi i Rimu.

Trogirski biskup Frano Marcelo u pismu iz 1503. godine, upućenom mletačkom duždu Leonardu Loredanu opisuje Osmanlije kao „*okrutne Turke i najgore progonitelje vjere Kristove*.“¹ Nazor navodi Marcelov opis Turaka:

*„...divlji neprijatelji s vrlo moćnom i spremnom vojskom, i pješaka i konjanika, na sve strane pustošeći sve mačem i ognjem vrlo okrutno opljačkaju do dana današnjeg osobito trogirsko polje i sva susjedna mjesta, a također i ono sasvim malo i jadno što je preostalo neprekidno se spremaju napasti neočekivanom navalom, poklati, uništiti, dokrajčiti pakosnom propašću. O bezbožna i grozna prizora nemilih događaja! Doista bih te, najodlučniji Dužde, htio uvjeriti da nitko od vjernika koji žive na svijetu nije pretrpio toliko nečuvanih i svakovrsnih nevolja što ih je nanio ovaj strahovito bijesni neprijatelj kao nesretni krajevi Dalmacije.“*²

¹ Nazor, Ante: „Strahoviti divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelji: opis osmanlija u „protuturskim“ govorima i pjesmama“, *Acta histriae* (2007.), str. 199.

² Ibid.

U pismu papi Aleksandru VI. o osmanskim napadima ninski biskup Juraj Divnić 27. rujna 1493. godine zapisao je:

„...zarobljenike vodi u jaram, pljačka, udara na muke, žestoko istrebljuje, tjera ih bosonoge i gole preko brda i kamenja. Bezbožna rulja vuče ih polumrtve ili na konopima ili na konjskim repovima. Štapovima i bičevima, kao da su zvijeri, udara gospođe raspuštenih kosa, koje poprskane krvlju djece, nagrđene udarcima, izmrcvarene u licu, uzalud uzdišu, leleču i jecaju moleći bezuspješno od nekoga pomoć ili utjehu. Strahovito divlji neprijatelji odvođe na najsramočniji način zlostavljane djevojke i djevice Bogu posvećene, dječake i djecu vezanu poput životinja na konjima, na zarobljenicima iskušavaju sve vrste surovosti i mučila koja se ne mogu ni zamisliti, a kamoli ispričati. Ali ni tako strašno mučenje nema kraja, a ipak se bezbožan narod od toga deblja i time diči.“³

U istom pismu Divnić opisuje strahote kojima je bio izložen zarobljeni ban Derenčin, nakon poraza od Osmanlija pod Udbinom 9. rujna 1493. godine:

„I samog bana baciše u okove, a njegovu sinu, također vrlo hrabru vojniku, pred očima oca odrubiše glavu i toplom krvlju jedinca sina poprskaaše očevo lice. I koliko god je puta jadnik prisiljen uzeti hranu, toliko mu puta na stol umjesto zdjele stavljaju na tanjur ljubljenu glavu sina.“⁴

Nastavljajući s opisom osmanlijskih strahota Divnić je zapisao:

„Preostaje još mnogo toga što je u bjesnilu učinio krvavi neprijatelj. Kad bih htio to nabrojiti, ne bi mi dostajalo ni dana ni pera. Kada bih imao sto jezika i sto usta i željezni glas, ne bih mogao obuhvatiti oblike svih zločina. Ne spominjem koliko je sve pokrajina opustošio mačem i ognjem, ne spominjem neizmjeran broj zarobljenika i u prijašnja i u sadašnja vremena. Prelazim preko dječice što su izvučena iz rasječene utrobe trudnih žena i ubijena. Koliko je puta bezbožni Turčin odsjekao grudi i mjesto mlijeka pružio dojenčadi majčinsku krv, koliko je puta uzeo dječicu za noge i glavu im smrskao o stijenu i majke nosio na vratovima sinova. Koliko je zarobljenika poslao natrag svojim kućama odsjekavši im ruke, iskopavši oči i odrezavši uši. Okrutna li naroda! Bogovi odvratite takvu pošast od zemlje! O nečuvena bijesa! O Turska više nego zla! Nesnosna li, kažem, zločinstva, preblaženi Oče! Da se tako opaka neman, tako grozna zvijer ne obuzda i ne suzbije, bit će gotovo s pokrajinama. Ne znam ipak, što će biti s ostalima.“⁵

³ Ibid., str. 200.

⁴ Ibid., str. 201.

⁵ Ibid.

Marulić u latinskom pismu *Epistola domini Marci Maruli Spalantensis ad Adrianum IV. pontificem maximum de calamitatibus occurrentibus ex exhortatio ad communem christianarum unionem et pacem* (Poslanica gospodina Marka Marulića Splitsanina Hadrijanu IV. vrhovnom svećeniku o sadašnjim nevoljama i pobudnica za općekršćansko ujedinjenje i mir), Turcima pridaje negativne stereotipne opise, pa su oni bezobzirni osvajači, nasilnici i vjerski neprijatelji:

„Zla koja nas tište jesu ova: nevjerni nam Turci svakodnevnim provalama zadaju jada, neprekidno nas muče; jedni se kolju, drugi odlaze u ropstvo; imanja se razgrabljuju, stoka odvlači, zaseoci i sela izgaraju u vatri, a polja, koja su nam obrađena omogućivala život, dijelom se pustoše, dijelom ostavljena bez obrađivača i zarasla, rode trnjem, ne žitom. Ne prođe gotovo ni jedan dan a da strašne nevjerničke zvijeri ne nanesu Kristovim štovateljima kakvo god mogu nasilje. Hramovi u kojima se neprestano Bogu prinosila žrtva pretvoreni su u staje za marvu, tijela svetih, koja su vjernici častili, nevjernici gaze nogama. Slike i kipove svetaca, pa čak i samoga našega Spasitelja i Djevice Marije, njegove majke, ili uništavaju ili bacaju na smetlište. Napokon, ti nevjernici smatraju svojom svetom dužnošću da ne propuste ništa što misle da će biti na ruglo našoj vjeri.“⁶

U slavnoj Poslanici Hadrijanu IV, koju piše Marko Marulić vidljiva je njegova gorčina zbog suradnje Splita s Turcima:

„Štede se dakle sam o gradovi, a sve je ostalo izloženo pljački i otimanjima. Ali će onda, kad podvlasti ostale države, onaj nepoštenjak bez sumnje i u same gradove provaliti i otvoreno navijestiti rat našim gospodarima, Mlečanima, kojima je sad tobože prijatelj. Jer ne može biti prijatelj nijednoga kršćanina onaj koji se Kristu protivi, koji nema s nama ni zajedničke vjere, ni zakona, ni običaja. I zaista, gdje je tolika razlika, ondje ne može nikada doći do prijateljstva, osim do neiskrenog.“⁷

O paljenju usjeva po poljima, razaranju gradova, otimanju blaga, ubojstvima sinova pred očevima, obeščaćivanju djevica, oskvrnjivanju hramova i drugim zalima koje su činile Osmanlije, govorio je i humanist Frano Andreis. Na gotovo jednak način osmanlijske zločine nakon Mohačke bitke 1526. godine opisivao je Stjepan Brodarić u svom djelu *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohacz historia verissima*, ističe Nazor.⁸ Opisi osmanlijskih zlodjela o kojim govore humanisti mogu se usporediti s opisima

⁶ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 17.

⁷ Nav. prema: Slamnig, Ivan, 1970., str. 9.

⁸ Nazor, Ante: „Strahoviti divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelji: opis osmanlija u „protuturskim“ govorima i pjesmama“, *Acta histriae*, 2007., str. 202.

mongolskih provala o kojima je govorio splitski arhiđakon Toma u 13. stoljeću. Poput osmanlijske invazije i tatarska je došla s istoka te opustošila Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo. A. Nator smatra da su humanistički opisi osmanlijskih kaznenih djela vjerodostojniji zato što se mogu potvrditi i drugim dokumentima, a ponavljanje istih fraza može biti posljedica da se govorom ili pismom ostavi jači dojam na čitatelje te ih se tako motiviralo na pomoć.⁹ U protuturskim govorima i pismima Osmanlije su prikazivali izrazito negativno, te se koriste, kako navodi Davor Dukić, sljedeći izrazi: „mrski rod“, „krivovjerna gomila“, „neprijateljski narod“, „podmukli Turčin“, „strašan neprijatelj“, „opaka neman“, „nezasitna zmija“, „okrutan narod“, a osmanlijski vojnici opisuju se kao „vrlo okrutne i strašne zvijeri“, „zlikovci“, „užasno divlji“, „strahovito bijesni neprijatelji“¹⁰ Hrvatska je ipak zaustavila Turke i preživjela 16. stoljeće, a govori protiv turaka ostali su aktualni do najnovijeg povijesnog razdoblja.

2.1. Ludovik Crijević Tuberon: *Komentari o mojem vremenu*

Ludovik Crijević Tuberon (1458. -1527.) smatra se jednim od utjecajnijih dubrovačkih povjesničara. Studij književnosti, filozofije, matematike i teologije završio je u Parizu, a nakon povratka u domovinu stupa u benediktinski red te ostatak života provodi u benediktinskom samostanu na otočiću Sv. Andrija i Sv. Jakov.¹¹ Njegovo životno djelo *Kometari o mojem vremenu* sastoji se od jedanaest poglavlja, knjiga u kojima opisuje povijest Ugarske, Osmanskog Carstva i Italije, ali piše i o karakteristikama raznih naroda: Albanaca, Čeha, Mađara, Talijana, Turaka i dr. Opis Turaka u poglavlju pod naslovom *Tuberon prema Turcima*, ne razlikuje se od opisa autora koji su svakodnevno izloženi turskom nasilju i provalama u hrvatske teritorije, ističe Davor Dukić.¹² Gorčina i nepovjerenje prevladavaju u njegovim opisima, a to možemo vidjeti u primjerima u kojima govori da Turci ne misle ni na što drugo nego da iskoriste priliku dok je kršćanstvo razjedinjeno. Dukić smatra da se opisi Turaka vezuju uz barbarstvo, divljaštvo i okrutnost, a rjeđe ih opisuje kao vjerske neprijatelje.¹³ Crijević Tuberon Osmanlije opisuje i u pozitivnom, ali i u negativnom kontekstu, njegovi opisi su ponekad kontradiktorni, što možemo vidjeti na primjeru kada

⁹ Ibid.

¹⁰ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 16- 17.

¹¹ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 135-136.

¹² Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 20.

¹³ Ibid., str. 25.

zaključuje da Turci s kršćanima ne sklapaju prijateljstvo ni iz kojeg drugog razloga nego da ih nespremnje napadnu, najsigurniji su oni koji ne vjeruju riječima koje Turčin zada. U opisivanju zlodjela koje su Osmanlije učinile prilikom provale u Moldaviju i Vlašku, Crijević Tuberon opisuje nehuman odnos prema zarobljenom stanovništvu, a u odlomku u kojem spominje sultana Bajezida II. koji po prirodi nije bio krvožedan i željan roblja. Navodi kako je protiv svoje volje dao ubiti zarobljene kršćane. Osmansku blagost prema pobijeđenima autor stavlja za primjer kršćanskim vojnicima:

„Volio bih da kršćani prilikom osvojenja gradova oponašaju ovaj primjer muslimanske blagosti. No, većina njih kad silom zauzme grad, ne samo da se ne suzdržava od pokolja i pljačke, nego kad su poraženima sve oteli, onda bezbožnici prelaze na silovanje žena, ne štedeći čak ni one koje štiti svetost vjere. Smatraju, naime, da su pobjedu iskoristili na najbolji način tek onda kad je ograde neljudskom požudom i okrutnošću. No, ako ti isti ljudi slučajno nalete na muslimanskog neprijatelja, pokazuju da su u biti i duhom i tijelom slabiji od žena.“¹⁴

Prema D. Dukiću nesuglasje u ocjeni odnosa Osmanlija prema zarobljenicima i pobijeđenima može se objasniti kao odraz razlika u povijesnim događajima, te kao razumljiva osuda mržnje i okrutnosti u kršćansko-kršćanskim sukobima.¹⁵ U petoj knjizi Crijević Tuberon opisuje snagu zadane riječi kod Turaka, te donosi priču o dvojici zarobljenih Turaka koje je otkupio dubrovački trgovac. Nakon što ih je trgovac oslobodio, zahvalni Turci pošteno vraćaju trgovcu novac, te autor zaključuje:

„Toliko se kod onih barbara, kojima je inače svaka ljudskost bila potpuno strana, cijnilo poštovanje zadane riječi i prisege.“¹⁶

O izdržljivosti, ratobornosti, religioznosti, gostoljubivosti turskih vojnika te odanosti vladaru Crijević Tuberon opisuje:

„I nije čudno da su se Turci za kratko vrijeme domogli tolike vlasti jer im je u tome osim kršćanske lijenosti i nesloge, pomogla obdarenost takvim navikama koje, samo ako se tome ne protivi Božja volja, obično nužno vode do stjecanja velike moći. Naime, narod je to koji silno dobro podnosi napore, gladovanje, vrućine i hladnoću, te je za sjaj i slavu svojega cara spreman izložiti se svim pogibeljima, pa čak i samoj smrti. Žive skromno i strogo, bez ikakve raskoši; veći dio godine provode pod vedrim nebom, ili pod nadstrešnicama od lišća i slame. Kad su na putu, ili na pohodima, bilo da prži sunce ili pada kiša, i konja i gospodara pokriva

¹⁴ Crijević Tuberon, Ludovik: *Komentari o mojem vremenu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001., str. 225.

¹⁵ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 21.

¹⁶ Ibid., str. 99.

*ista skrpljena kabanica. Hrana im je jednostavna i lako se nabavlja; piju mlijeko, ili, kao i ostali muslimani, čistu izvorsku vodu, odnosno zaslađenu medom kad prinose žrtve. Kod njih se nijedna vještina ili znanje ne cijeni više od onoga što ratniku može biti od koristi: zbog toga su silno spretni u jahanju i gađanju lukom. Goni ih tolika želja za ratovanjem, tako da dokolicu podnose teže od bolesti. Kad neprijatelja svladaju, ne svojataju pobjedu, nego sve pripisuju Bogu. Pa budući da se kod njih siromaštvo ne smatra sramotom, bogatstvo i veličina obitelji nikoga ne može uzdignuti na višu čast. Naime, svatko postaje slavan prema ugledu stečenu vlastitom hrabrošću u ratovanju, tako da se nitko ne oslanja na slavne pretke u nastojanju da se sam proslavi. Gostoprimstvo je kod njih takva svetinja da drže grijehom ozlijediti onog s kim su zajedno objedovali, makar na njega nabasali kao na neprijatelja u bojnom redu, smatrajući da nijedna svađa ne može biti iznad prijateljstva. [...] Naposljetku, svojega cara toliko obožavaju da oni, kojima je odredio da moraju umrijeti, bez pogovora odlaze u sigurnu smrt i ni na kakave načine neda ih se nagovoriti da bijegom izbjegnu smrt. Čine to, dakako, zato da se ne bi činilo da su zanemarili carevu zapovijed bilo zbog ljubavi za životom, od čega ljudima nema ničeg slađeg, bilo zbog opiranja njegovoj vlasti.*¹⁷

Negativni aspekti osmanske kulture koje Crijević Tuberon ističe odnose se na despotsku vlast turskih sultana koji strogo vladaju te se prema dvoranima ponašaju kao prema robovima. Sultanovi podanici ili su robovi ili oslobođenici te se moraju ulizivati, govoriti i činiti sve po volji svojih gospodara. Razlog takvog ponašanja je običaj ubijanja potencijalnih nasljednika na prijestolje, pretendenti na prijestolje su sultanova braća i najbliži muški srodnici. Nedostatak roditeljske ljubavi turskih vladara moguće je vidjeti u odnosu vladara prema sinovima. Čim sinovi odrastu, bivaju poslani daleko od očeva pogleda, ne dopušta im se izlazak pred oca, te ne smiju prijeći granice pokrajine koje su mu ostavljene u naslijeđe. Naročito ističe tursku hrabrost te zaključuje da Turci smatraju Hrvate, Ugre i Mađare ravnopravne po hrabrosti, a ostale uspoređuju sa ženama. Hrabrost se očituje u borbama izbliza s mačem u ruci, po težini zadobivenih rana mjeri se turska ali i neprijateljska hrabrost. Bitka u kojoj nema odsječenih udova ili odrubljenih glava, Turci smatraju dječjom igrom. U Devetoj knjizi autor govori o janjičarima za koje kaže da su surovi i ne odviše bistri ljudi, oteti dječaci, podrijetlom iz Ilirika, nakon učenja turskog jezika i prelaska na islam postaju pripadnici carske tjelesne straže. Crijević Tuberon zastupa stav o nepomirljivosti islama i kršćanstva, u Osmanlijama vidi vjerske neprijatelje i zazire od svake kršćansko-turske

¹⁷ Ibid., str. 124-125.

suradnje. Davor Dukić smatra Tuberonove *Komentare* zlatnim rudnikom imagologije¹⁸ te najzanimljivijim djelom hrvatske književne kulture 16. stoljeća.¹⁹

2.2. Bartol Đurđević: prikaz Turaka iz vlastita iskustva

Bartol Đurđević (Jurjević, odnosno Georgijević), hrvatski pisac i leksikograf rođen 1506. u Maloj Mlaci kraj Odra. Za Đurđevića se ne može sa sigurnošću utvrditi podrijetlo, ime, prezime, godina rođenja i smrti, ali po broju izdanih djela i prevedenosti smatra se najpoznatijim hrvatskim piscem zaokupljenim temom Turaka. Njegova djela imaju i autobiografski karakter. Sudjelovao je u Mohačkoj bitci u kojoj je bio zarobljen do 1535. godine. Nakon bijega iz turskog zarobljeništva odlazi u Armeniju, Siriju i Palestinu. Putovao je Svetom Zemljom i Europom. U svojim je knjigama pisao iz vlastita iskustva o robovanju pod Turcima, turskim običajima, glazbi, vojnim, političkim i vjerskim običajima. Djela su mu tiskana diljem Europe, bila su vrlo popularna i prevedena na mnoge svjetske jezike. Njegovo posljednje djelo izlazi 1566., pa se smatra da je te godine Bartol Đurđević umro.²⁰ Davor Dukić smatra neshvatljivim da se o čovjeku koji je za života bio toliko izdavan i čitan, putovao Europom, družio se s najvećim imenima svoga vremena, zna tako malo. Godine 1552. Đurđević u Rimu objavljuje svoje djelo pod naslovom *Knjižica doista vrijedna da je kršćanin pročitata* iznosi ukratko građu o Turcima. Sastoji se od već objavljenih tekstova zapisanih u šest dijelova. Naslovi poglavlja su: *Poglavlje o turskim običajima i obredima, O jadu i mucu sužnjeva i kršćana što stenju pod turskim jarmom, Proročanstvo nevjernika o kršćanskim porazima i nesrećama, zatim o propasti vlastite sljedbe te o obraćenju Turaka u Kristovu vjeru, Prikaz rasprave s Turčinom, Plač nad jadom kršćana upućen najmoćnijim vladarima, Nagovor protiv Turaka*. Njegovi tekstovi imali su različit karakter i različite društvene funkcije. Dukić napominje da tekstovi dovode do kontradiktornih stavova prema Turcima, te smatra da Đurđević istu stvar kod Turaka hvali i kudi.²¹ Autor u prvom poglavlju omalovažava tursku vojsku:

¹⁸ Nav. prema: *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009., str. 327. *Kritičko-analitički smjer koji se javlja u okviru znanosti o književnosti te se bavi interpretativnom analizom diskurzivnih konstrukcija i reprezentacija kolektivnih identiteta, poglavito etničkih i nacionalnih, ali i konfesionalnih, socijalnih i rodnih, odnosno fenomena alteriteta i alijeniteta*.

¹⁹ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 25.

²⁰ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 204-205.

²¹ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 36.

„A kakve pak to, zaboga, narode vuku u ratni pohod? Scite i Tračane, u kojih nema ni umnosti Talijana ni poduzetnosti Španjolaca, već neka neljudska surovost, neupućena i glupava. K tima pridolazi Grk kojega je kukavičluk upropastio, Azijat do srži iskvaren razuzdanošću, Egipćanin jednako uškopljen duhom i tijelom, Arapin suncem spržen, majušan i beskrvan. Tko bi povjerovao da takva vojska može potući nadasve vične Francuze, nezadržive Belgijance, silovite Nijemce, preodvažne Ugre, oštroumlje Talijana, okretnost Španjolaca. Ja sam i sam tijekom trinaest godina vlastitim iskustvom utvrdio da su Turci silno hrabri protiv onoga koji bježi, a da su pred napadačem plašljivi kao zečevi.“²²

Dukić u sljedećem primjeru navodi Đurđevićevu pohvalu turskoj vojsci u usporedbi s kršćanskom.

„I tako vučemo malobrojnu, i to iskvarenu vojsku protiv tolikih gomila neprijatelja u kojih vlada izvrsna stega. Jer Turčin ostavlja svoje poroke kod kuće, dok ih kršćanin nosi sa sobom; u turskom taboru nema nikakvih naslada; samo oružje i prijeko potreban živež, a u taborima kršćana raskoš i svakojake zalihe za razuzdanost, veća je gomila bludnica nego momaka. Ugrin hajdukuje, Španjolak pljačka, Nijemac pijanči, Čeh hrče, Poljak zijeva, Talijan bludi, Francuz pjeva, Englez se prežderava, Škot gozbari: vojnika kog bi resilo vojničko držanje jedva ćeš ikojeg naći. Zar se onda treba čuditi da pobjeđuju oni u kojih je trijeznost, štedljivost, budnost, vjernost i najstroži posluh? Što ostaju kratkih rukava oni koje neprijatelj zatekne u lutanju, u pljački, pri piću ili kod bludnice, odnosno pri drugim groznim i gnusnim opačinama.“²³

U Đurđevićevim tekstovima javljaju se isti stereotipi o Turcima koji se mogu pronaći i kod drugih pisaca 15. i 16. stoljeća. Njegovi tekstovi bogati su korisnim informacijama o Turcima, a važnost tekstova odnosi se na dijelove u kojima opisuje tursku kulturu i etnografsku sliku Turske. Autor govori o turskim džamijama, običajima i vjerskim praznicima, sklapanju brakova, o školama, hodočašćima, starosti, milostinji, o ratnim pohodima, obredima vezanim za pokojnike, lov, o obrtnicima i poljodjelicima, o sudstvu, arhitekturi, odijevanju, hrani i piću. Đurđević ovako opisuje odnos Turaka prema vjeri:

„Turci iskazuju silno poštovanje Muhamedovim predajama i propisima. Stoga, ne samo da ne hule Boga (kao što naši običavaju huliti) nego dapače, ako nađu bilo kako ispisan ulomak gdje leži na tlu, podignu ga i više puta poljube, zatim ga stave u kakvu zidnu pukotinu i zagrade: grijeh je, kažu, nogama gaziti zapis koji sadrži Božje ime i Muhamedov zakon. I

²² Ibid., str. 37.

²³ Ibid., str. 36.

*nitko se ne usuđuje kršćaninu, odnosno pripadniku druge vjere ili religije prodati Kuran ili druge njihove spise: ne žele da oni budu bačeni, pogaženi ili doticani nečistim rukama, jer bi inače to platili glavom. Zato možemo reći da su u tom pogledu doista bolji od nas.*²⁴

Autor ima pozitivno mišljenje o turskim janjičarima te pohvalno izražava njihovu hrabrost. Negativni stavovi odnose se na predaje o Muhamedovim čudima, odnosu Turaka prema zavjetima, praznovjerju, okrutnosti danka u krvi te na kraju prema turskom jeziku koji smatra grubim i divljačkim. U poglavlju o običajima i obredima progovara s neutralnog aspekta, dok u poglavlju o kršćanskim zarobljenicima njegovi stavovi dobivaju negativan aspekt, Turke smatra vjerskim neprijateljima koji crkve pretvaraju u džamije, kršćanske svećenike drže u nehumanim uvjetima i neimaštini, vrijeđaju kršćanske običaje, nasilno obrezuju kršćane, ubijaju starce i seksualno zlostavljaju zarobljenike. Tekst podsjeća na tipičan protuturski govor, a o Turcima govori kao o „božjoj kazni“. Progovara o neslozi kršćana, turskim opasnostima te poziva na sveti rat protiv Osmanlija. Donosi tursko proročanstvo i spominje njihovu propast. Objasnjava da se Turci ne mogu pobijediti oružjem nego snagom vjere i uvjeravanja, te navodi da islam također sadrži učenja o Svetom Trojstvu, ali da muslimani nisu toga svjesni. Ističe da Osmanlije ne treba maknuti s lica zemlje nego ih treba asimilirati u kršćansku kulturu. Davor Dukić zaključuje da zbog svojih objektivnih i blagonaklonskih stavova prema Turcima, Bartol Đurđević zaslužuje posebno mjesto u hrvatskoj književnosti.²⁵

2.3. Marulić i antiturske teme

Marko Marulić Marul, latinski i hrvatski pisac, prozaist i prevodilac, rodio se 18. kolovoza 1450. godine, u Splitu, gdje je i umro 5. siječnja 1524. godine. Potječe iz splitske plemićke obitelji Pecinić. Humanističku školu pohađao je u rodnome gradu, a nakon toga nastavio je školovanje u Italiji. Povijesti hrvatske književnosti podatak o školovanju u Italiji uzimaju s rezervom, no poznato je da je putovao u Veneciju zbog trgovine te na hodočašće u Rim 1500. godine. Prema Mirku Tomasoviću Marulić je najvjerojatnije studirao pravne znanosti, prema obiteljskim običajima, te je nakon padovanskih studija došao u Split gdje se prihvatio stručnih poslova vezanih za rješavanje imovinskih problema.²⁶ Pisao je i prevodio na trima jezicima: hrvatskom, latinskom i talijanskom. U svojim djelima čvrsto se drži

²⁴ Ibid., str. 37.

²⁵ Ibid., str. 40.

²⁶ Tomasović, Mirko: „Životopis Marka Marulića“, *Mogućnosti* (1998.), 7/9, str. 5-6.

kršćanskog morala, no uz religioznost gaji sklonosti i prema humanističkim zanimanjima (povijest, književnost, politika, arheologija, slikarstvo). Godine 1501. završio je biblijsko-vergilijevski ep *Juditu*, njegovo najvažnije djelo na hrvatskom jeziku. Nakon *Judite* piše biblijsku poemu *Suzanu čistu*, manjeg opsega i dometa. Pjesme na hrvatskom jeziku nadbožnog su i moralističkog karaktera: *Dobri nauci*, *Divici Mariji*, *Od uskarsa Isusova*, *Utihla nesrića*. Domoljubna i protuturska preokupacija očituju se u pjesmama *Molitva suprotiva Turkom* i *Tužen'ju grada Hjerzolima*. Marulićeva latinska djela čine prozni spisi religiozno-poučnog, moralističkog i teološkog karaktera: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1496.?), *Evangelistarium* (1480. – 1500.?), *Vitae divi Hieronymi* (1507.), *Quinquaginta parabola* (1510.) i dr. U latinskom epu *Davidias* (1506.-1517.?) u četrnaest pjevanja opjevao je židovskog kralja Davida, držeći se biblijske priče. Sačuvan je znatan broj njegovih latinskih kraćih pjesama (epigrami, elegije, poslanice), a u novije vrijeme otkrivene su i njegove pjesme ljubavnog sadržaja. Zbog doprinosa hrvatskoj književnosti smatra se najvažnijim hrvatskim piscem 15. i 16. stoljeća, tvorcem prvog epa na hrvatskom jeziku, nacionalnim klasikom, te ocem hrvatske književnosti.²⁷

Davor Dukić u djelu *Sultanova djeca*, u poglavlju *Protuturski govori* objašnjava da je Marko Marulić promatrao osmanlijsko pustošenje splitskog polja te na temelju vlastita iskustva pisao protuturske govore, pisma i pjesme.²⁸ Pjesma *Tužen'je grada Hjerzolima moleći papu da skupi gospodu kristijansku ter da ga oslobodi od ruk poganskih* sastoji se od 128 parno rimovanih dvanaesteraca, a žanrovski se definira kao biblijska tužbalica grada ili srednjovjekovna tužbalica.²⁹ Autor u *Tužen'ju* nabraja turska zlodjela, te se za pomoć obraća papi i europskim vladarima. Pjesmu započinje netipičnim motivima kojima je redosljed izmijenjen. Na samom početku pjesme Jeruzalem se obraća Bogu s molbom da mu dopusti izjadati svoju patnju, autor predstavlja Sveti grad u kojem se rodio, umro i uskrsnuo Isus Krist. Nakon toga slijedi poziv papi da u borbu protiv okupatora povede rimskog cara, napuljskog, španjolskog i francuskog kralja, Engleze, Čehe, Ugre, Mađare i ostale moćne talijanske gradove. Nakon poziva na sveti rat, Jeruzalem otkriva okrutna zlodjela, ubijanja, pljačke, poturčivanje te zarobljavanje stanovništva. Ako se papa ne odazove borbi protiv Turaka, pisac iznosi oštre prijetnje: crkva Sv. Petra u Rimu postat će staja, te će osiromašiti, a sam papa postat će rob. Ukoliko povede kršćansku vojsku na Turke, steći će veliku slavu. Turci su predstavljeni kao vjerski neprijatelji, pogani, nevjernici, kleti, prokleti itd.

²⁷ Nemeć, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 463- 465.

²⁸ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 43.

²⁹ Ibid.

U svojoj poznatoj *Molitvi suprotiva Turkom* vjerski neprijatelji opisani su kao Božja kazna za kršćanske grijeha, autor kršćansku poruku upućuje Bogu i ne spominje se sveti rat.³⁰ Pjesnik ne navodi konkretne kršćanske grijeha, ali se turska zlodjela javljaju pri samom početku pjesme. Autor je nedjela hijerarhijski rasporedio, od manjih prema većima. Opisuje kako Turci pale sela, zarobljavaju muškarce, žene i mladež, ubijaju junake koji im se opiru, zarobljavaju mlade djevojke koje kasnije kao stoku prodaju, poturčuju djecu, uništavaju oltare, gaze raspela, siluju redovnice te oskvrnjuju crkve koje im kasnije služe kao staje za konje. Obraća se Gospi da se moli sinu za grešnike te govori da kršćane samo Bog može osloboditi svojom bezgraničnom moći od turskih nevolja. Sličnost *Tužen'ja* i *Molitve* u prikazu Turaka i njihovih zlodjela proizlazi iz autorove zaokupljenosti temom/problemom – Turcima.³¹ Radi se o odabiru različitih, a opet sličnih žanrova. *Tužen'ja* i *Molitve* proizlazi u iz autorova žanrovskog odabira, lament se može definirati glagolima poput jadati se, žaliti se, tužiti se te se autor takvog žanra obraća običnim smrtnicima, a molitve su po svom izgledu skrušenije i koriste se za obraćanje svetim osobama. Marulićevo *Tužen'je* povijesno je konkretniji, političniji i agresivniji tekst od *Molitve*, zaključuje Davor Dukić.³² Usporedivši Holofernov izgled s ondašnjim pašom ili vezirom Luko Paljetak u svojoj raspravi tvrdi da je *Molitva suprotiva Turkom* služila kao priprema za pisanje epa *Judite*.³³

Odgovor na pitanje je li Marulić u *Juditi* pisao o Turcima može se pronaći u kontekstu autorova opusa odnosno uzimajući u obzir djela u kojima je o njima izravno govorio.³⁴ Na to pitanje književna historiografija nudila je potvrdne odgovore, ali Dukić nudi argumente za potvrđan i niječan odgovor. Potvrđan odgovor može se pokrijepiti povijesnim i književnim argumentima, a niječan odgovor može se pronaći u pjesnikovu opusu, intertekstualnoj vezi *Biblije* i *Judite*, te u samom epu. U doba kad je *Judita* nastala, oko 1501. godine, poznato je da je Split bio izložen turskim napadima. To je vrijeme mletačko-turskog rata 1499. – 1502. kad je dalmatinske gradove (Split, Šibenik, Trogir, Zadar i Nin) pustošila turska vojska.³⁵ *Judita* je tiskana 20 godina kasnije, a u to vrijeme turski napadi bilu su intenzivniji i učestaliji. Logično je da se pisac nije mogao otrgnuti od ratne stvarnosti te se turskom temom bavio prije pisanja *Molitve suprotiva Turkom*, ali i nakon *Judite*. Priču o *Juditi* preuzeo je iz *Starog*

³⁰ Ibid., str. 45.

³¹ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 46.

³² Ibid.

³³ Paljetak, Luko: „Molitva suprotiva Turkom u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega“, *Colloquia Maruliana*, XI (2002.), str. 338.

³⁴ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 46.

³⁵ Ibid., str. 47.

zavjeta, Juditino junaštvo tumači se kao pobjeda slabih i bogobojaznih, ali odlučnih nad oholim i moćnim osvajačima. Njegov opis asirske vojske moguće je usporediti s turskom vojskom. U spomenutom opisu autor se koristi mnogobrojnim turcizmima koji se pojavljuju i u drugim pjevanjima, a vezuju se uz asirsku vojsku. Turska zlodjela u literaturi 15. i prve polovice 16. stoljeća podsjećaju na opis zlodjela Holoferne vojske. U alegorijskom čitanju *Judite* gdje Židovi predstavljaju Kršćane (Splićane), Betulija kršćanski grad, odnosno Split, a Asirci su sinonim za Osmanlije. D. Dukić zaključuje da se Turci ne spominju ni na jednom mjestu u tekstu. Vrijednosti koje zagovara Judita pripadaju moralno-kršćanskom kontekstu, krijepost i štovanje Boga iznad su domoljublja. Dojam o njima u *Juditu* ušao je više zbog autora i Splita, a ne zbog same priče.³⁶

P. Kasandrić je davne 1901. godine među prvima jasno izrekao da Marulićeva obrada starozavjetne priče o Juditi i njezinu oslobođenju Betulije u vrijeme turskih opasnost pred Splitom nije slučajna. Njegovi zaključci pojavljuju se u različitim varijacijama sve do danas:

„U posvetnom pismu, kojim Marulić prikazuje popu Balistriću svoju Juditu, kaže, da mu „ulize u pamet“ tu povijest ispjevati, kad se na nju namiri “prihvaćajući pisma starog testamenta“. Dakako mi ne možemo pomisliti da je on slučajno uzeo da pjesnički obradi ovaj predmet iz Svetog Pisma, već da ga je promišljeno izabrao. A cijesimo da se ne varamo misleći: da se je nakanio na ovu rabotu, u namjeri da pruži narodu svome, na koga je turska sila kidisala, razgovora i utjehe u onim teškim nevoljama, i da ga hrabri i sokoli pouzdanjem u Boga. Bog, koji je u mišice nejake, ali pobožne žene ulio snagu da pogubi Holoferna i tijem oslobodi zemlju od silnijeh asirskih četa, koje bijahu zemlju pritislule, dat će i hrvatskome narodu, bude li bogobožan, dobar i pošten, da odbije tursku vojsku, da oslobodi Dalmaciju od nekrsta.“³⁷

Kako bi odgovorila na pitanje o alegorijskom tumačenju *Judite*, Pšihistal navodi nekoliko ključnih točaka. Ep nastaje u vrijeme Tursko-mletačkog rata (1499. – 1502.). Marulićev brat Aleksandar u to je vrijeme radio kao gradski blagajnik, te je zbog okršaja lokalnog stanovništva i turskih oružanih četa bio prisiljen isplatiti novčanu pomoć za popravak gradskih zidina. Glasovi o Turskim provalama na splitske bedeme svjedoče o teškom stanju u kojem su se zatekli Splićani. Drugo izdanje *Judite* (1522.) pojavilo se s oslikanim prizorima turske konjice i kršćanskih oklopnika, u to vrijeme Splićani su mogli promatrati turski pokušaj osvajanja Klisa, te poput zvjerskih ubijanja Holoferne vojske iz Marulićeva epa,

³⁶ Ibid., str. 49.

³⁷ Pšihistal, Ružica: „Trebali li Marulićeva Judita alegorijsko tumačenje?“, *Colloquia Maruliana* XI, (2002.), str. 154-155.

turske glave ili su ležale na bedemima ili bile nataknete na koplja, ističe Pšihistal. Također navodi da je u trenutku nastanka i prvotiska *Judita* nudila Splitsanima odgovore na pitanja iz vlastite egzistencije. Epski svijet odgovarao je realnom svijetu u kojem su se Splitsani našli. Analizirajući ep dolazi do bitnih pitanja koja odgovaraju kada i kako čitatelj može shvatiti tekst u doslovnom i prenesenom smislu. Budući da pisac nije ostavio smjernice koje bi upućivale na antiturski ključ čitanja, Pšihistal ističe da bi tumačenje s aspekta kršćanske teologije povijesti bilo nepotrebno i suvišno. Ova znanstvenica izdvaja riječi Silvija Strahimira Kranjčevića koji je isticao Marulićeve domoljubne ideje:

„Ima ih, koji rado uzimaju i cijelu Marulićeovu pjesan alegoričnu, pa da Babilonci i Asirci nisu drugi nego Osmanlije. A kako je „Bog vojska“ oslobodio čudesnim načinom narod Izrailjev, pa će tako izbaviti i Marulićev rodni grad, samo se treba ufati u Boga i njegovo milosrđe. Pogibeljna je vrlo stvar tražiti u jasnoj gragji alegorične slike...“³⁸

Juditi nije trebala vojna sila i ljudska moć, ona je nadmoćne neprijatelje pobijedila bezuvjetnom vjerom u Božju moć.³⁹ Moralno-didaktičkim komentarima u epu, ali i u bilješkama „*Marulić je izložio smisao starozavjetne historije, a to je upravo razlog zašto on ni na jednom mjestu ne progovara otvoreno o turskoj sili i zašto Juditi nije trebalo naknadno tumačenje.*“⁴⁰ Davne 1932. godine Vladimir Nazor zapazio je suvremensku aktualnost ove biblijske priče:

„Vele da je libar od Judit bio od Marulića sastavljen da tješi i jača splitske građane i građanke kad je Turčin bio dopro do Klisa, pa je Split strepio kao negda Betulija već prije dolaska Holoferna...“⁴¹

Kako bi potkrijepila tezu o protuturskoj poruci u *Juditi*, ova autorica navodi da je u deskriptivnim dionicama vidljivo odstupanje od biblijskog predloška. Opisi asirske vojske mogu se uspoređivati i s opisima Kserkesove vojske ili s viteškom konjicom, a boje na zastavi asirske konjice mogu upućivati na ugarsko-hrvatsku konjicu. Dukić navodi još jedan primjer na koji je upozoravao Ivan Slamnig, a to su stihovi „*konjanici sviraju u leut, javno piju*“, što je pravovjernim muslimanima zabranjeno. Iz ovih stihova vidljivo je da autor nije mislio na Turke dok je pisao svoju *Juditu*. István Lőkös u članku „*Neki paralelizmi moralno-biblijskih tema i egzempluma/parabola u Marulićevom i mađarskom epskom pjesništvu 16. stoljeća*“ zaključuje da su Marulićeve usporedbe preuzimane iz antičke književnosti, te ih treba shvatiti

³⁸ Nav. prema: Pšihistal, Ružica, 2002., str. 157.

³⁹ Ibid., str. 183.

⁴⁰ Ibid., str. 184.

⁴¹ Nav. prema: Pšihistal, Ružica, 2002., str. 158.

kao pjesnička sredstva koje je autor koristio prema renesansnoj književnoj teoriji o imitaciji.⁴² Lőkös se slaže sa zaključkom Slavka Ježića da je Marulić *Juditom* htio uliti snagu i vjeru u pobjedu svom narodu koji je u to vrijeme vodio borbu s Turcima. Ježić naglašava da pisac opisujući asirsku vojsku „za časnike upotrebljava turska imena (veziri i subaše), a vojnike oblači u turske odore“⁴³, a i Marin Franičević usporedivši Holofernov izgled s ondašnjim pašom ili vezirom.

⁴² Lőkös, István: „Još jednom o alegorijskom tumačenju Judite“, *Colloquia Maruliana* XVII (2005.), str. 190.

⁴³ *Ibid.*, str. 151.

3. PRVA HRVATSKA ZRINIJADA

Zrinijade su „epski tekstovi s narativnim elementima koji tematiziraju Sigetsku bitku i junaštvo Nikole Šubića Zrinskog“.⁴⁴ Ferenc Črnko napisao je proznu kroniku *Posjedanje i osvojenje Sigeta*, u kojoj je opisao obranu Sigeta, a zatim je njegovo djelo zainteresiralo i druge hrvatske pisce. Tako Brne Krnarutić piše ep *Vazetje Sigeta grada* po uzoru na Črnka, dok *Trublja slovinska* Vladislava Menčetića i *Odiljenje sigetsko* Pavla Rittera Vitezovića nastaju prema *Obsidi sigetskoj* Petra Zrinskog.

Brne Krnarutić rodio se u Zadru negdje između 1515. i 1520. godine. Potomak je stare plemićke obitelji. Poslije završenih nauka (latinske škole u Zadru i pravnih nauka u Padovi), služio je kao kapetan hrvatskih konjanika gdje se više puta istakao u bojama u mletačko-turskom ratu. Nakon rata obnašao je dužnost suca, duždeva oratora i prokuratora nekih crkava i svetišta. Nakon smrti, njegova djela *Vazetje Sigeta grada* (1583.) i *Ljubav i smrt Pirama i Tizbe* (1586. i 1627.) tiskana su u Mlecima. *Vazetje Sigeta grada* smatra se najstarijim hrvatskim epom s temom iz novije svjetovne povijesti, najstarijim hrvatskim epom s turskom temom te prvom zrinijadom.⁴⁵ Tema *Vazetja* turska je opsada južnougarske utvrde Siget 1566. godine i njezin pad. Unatoč dugoj obrani pod vodstvom Nikole Šubića Zrinskog do pada je došlo zbog nerazmjernog broja napadača i branitelja.⁴⁶ U vrijeme opsade Sigeta, Ferenc Črnko obavljao je poslove tajnika i komornika Nikole Zrinskog, te je iz vlastita iskustva napisao kroniku o sigetskoj bitci pod naslovom *Podsjedanje i osvojenje Sigeta*. Na njegovo svjedočanstvo o ratnom događaju izravno se oslanja Krnarutićev ep *Vazetje Sigeta grada* koji se sastoji od četiri dijela u kojima se kronološki pripovijedaju ratni događaji od opsade do hrabre smrti hrvatskih branitelja. Sigetska bitka prikazana je u vrlo neutralnom tonu, ističe Davor Dukić, te napominje da je pripovjedačev opis Turaka također neutralan.⁴⁷ Dukić navodi dva primjera u kojima pripovjedač hvali snagu turske vojske: „silna vojska careva“ i „veliki Turci“,⁴⁸ međutim ističe i to da je atributom „vitez“ opisivan samo kršćanski tabor, no u ulomku *Vazetja Sigeta grada* koji se može pronaći u djelu *Hrvatska epika*, Dunje Fališevac, vidljivo je da su i Turci opisivani kao vitezovi:

⁴⁴ Budišćak, Vanja: „Poganska sila: Slika Turaka u Vitezovićevoj *Odiljenju sigetskom*“, *Senjski zbornik* 40/1, (2013.), str. 344.

⁴⁵ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 336-337.

⁴⁶ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 77.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

*„Gospode i knezi hrvatskih tolikoj,
turačkih vitezi, sada poju poboj
pri gradu Sigetu kojino se j' zgodil,
u ki svih dob leta turski se j' rob vodil.“⁴⁹*

Tursko osvajanje Sigeta prikazuje se kao Božja kazna za „tuđe grijeh“, navodi Dukić⁵⁰, dok Fališevac ističe da se opsada i pobjeda Turaka tumači kao kazna za „kršćanske grijeh“.⁵¹ Turci kao Božja kazna, mogu se pronaći u nekim javnim ispravama, saborskim zaključcima, ali i kod nekih pisaca i kroničara.⁵² Novalić navodi tekst u kojem Nikola Zrinski govori svojim junacima prije juriša da je Turska sila kazna za njihova djela. Objašnjava razloge kazne:

“...ljudi su ostavili put koji kaže Isus, ne nahanjuju gladan gosta i ne napajaju žedan, ne mare za bolesnike, ne pomažu onima koji su u tamnici i udovicama, da pače i sirotima, ne ljube Boga, ne polaze crkve, sveti se ne štiju, grijeh se ne ispovijeda, ne znaju se blagdani, božju službenici izgone se iz crkve...”⁵³

Opisuje se i okrutnost unutar turskog tabora. U sultanovoj prijetnji Hamza-begu, koji dobiva rubac za davljenje zbog neuspješne izgradnje mosta preko Drave, surova okrutnost vidljiva je i u odsijecanju glave Arslan-paši zbog izdaje.⁵⁴ Nakon osvajanja Sigeta, pripovjedač detaljno navodi kako su Turci pobili muškarce, a žene i djecu izveli van:

*„Oni u nj dojdoše, i kih v njem zastaše,
živi ne ujdose, da svih jih poklaše,
nego nike žene, jer jim nisu krive,
našad zakrivene, odvedose žive.“⁵⁵*

Osim turskih zločina, autor epa navodi zločine koje su kršćani počinili nad turskim zarobljenicima:

*„...niki sižnja vodi, niki ga poriva,
jer neće da hodi, nego se odriva.*

⁴⁹ Fališevac, Dunja: *Hrvatska epika do preporoda*, Erasmus naklada, Zagreb, 1998., str. 21.

⁵⁰ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str.77.

⁵¹ Fališevac, Dunja: *Hrvatska epika do preporoda*, Erasmus naklada, Zagreb, 1998., str. 20.

⁵² Novalić, Đuro: *Mađarska i hrvatska zrinijada*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1967., str. 20.

⁵³ Ibid., str. 73.

⁵⁴ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str.78.

⁵⁵ Ibid.

*Tu nikoga rane, da na mistu umre,
stoga se pak gane drugi ter brže gre.
Tu bi Turkom škode, naši se vesele,
za sužnje ih vode, oni se dresale.*⁵⁶

Turci su najviše opisani kao hrabri ratnici, nešto manje kao nevjernici, ali i kao nasilnici i oholi neprijatelji. Pozitivni opisi vezani su za lik turskog sultana Sulejmana Veličanstvenog, ali i njegova vezira Mehmeda-paše Sokolovića:

*„Pravo mi je reći, ovo ča znade svit,
Turci neće steći nikadar taki cvit;
i turski car odkad na carstvo je ušel,
Suliman car dosad kripostju svih nadšel.
Ta baša umići, carev najmilji,
svoj vojski je ukрил smrt toga človika,
a mrtva ga je prikрил – je l' to rič velika.*⁵⁷

Krnarutić je oživio svoje djelo detaljnim opisom turske vojske, sultana Sulejmana I. i njegova konja, opisi sukoba i bojne vreve te govorima Nikole Šubića Zrinskog, ističe Mihovil Kombol.⁵⁸ Krnarutićevi opisi turske vojske suhoparniji su od opisa Holofernovе vojske u *Juditi*, ocjenjuje Mihovil Kombol, no pohvalnim smatra to što je pripovjedač zadržao objektivан stav, te istakao ratobornost i čestitost sultana Sulejmana:

*„A on jahaše prav, zlovoljan, star i sid,
u nogah malo zdrav, u licih jure blid,
tanjahan u pasu, a u leći širok,
čestit car va glasu, a vrat mu bil visok,
nos tanak, pokučen; imaše tih pogled:
da j' dobru odlučен, rekal bi; ni v njem zled.*⁵⁹

⁵⁶ Ibid., str. 78.

⁵⁷ Ibid., str. 79.

⁵⁸ Kombol. Mihovil: *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961., str. 169.

⁵⁹ Ibid.

Dukić navodi da Krnarutićev komentar o sultanu kao i namjerni izostanak turske okrutnosti omekšava strukturu epa, također ističe da pozitivan opis proizlazi iz junačke ideologije epa čiji je cilj prikazati i slaviti svako junaštvo, pa i junaštvo protivničke strane. Dominantna negativna uloga Turaka u *Vazetju Sigeta grada* odnosi se na ulogu nevjernika. Dukić ističe da u *Vazetju* izostaju motivi vjerskog nasilja, ali i da se bitka pod Sigetom interpretira kao epizoda vjerskog rata, a ne kao odbrana domovine.⁶⁰

3.1. Petar Zrinski: *Obsida sigecka*

Petar Zrinski, plemić, hrvatski ban i pjesnik, rodio se u Vrbovcu 1621. godine, a umro 1671. godine. Potomak je plemićke obitelji Šubić-Zrinski, praunuk Nikole Šubića Zrinskog i muž Katarine Frankopan. S bratom Nikolom školovao se u isusovačkom samostanu u slovačkoj Trnavi, a humanističko obrazovanje proširio je putujući Italijom. Istakao se u protuturskim bitkama u Dalmaciji, godine 1664. pristupio je uroti koju je vodio Nikola Zrinski. Nakon smrti brata Nikole, izabran je za hrvatskog bana, te je preuzeo glavnu ulogu u uroti. Urota je otkrivena 1669. godine, pa su Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan uhićeni i zatočeni u Beču. Nakon istrage prebačeni u su zatvor u Bečkom Novom Mjestu gdje su osuđeni na smrt odsijecanjem glave.⁶¹

Petar Zrinski autor je epa *Obsida sigecka* s tematikom Sigetske bitke iz 1566. godine. Njegovo djelo smatra se drugom velikom zrinijadom u hrvatskoj književnosti. Riječ je o prijevodu mađarskog epa *Adriai Tengernek Syrenaia*, Petrova brata Nikole Zrinskog. Cjelokupan prijevod teksta pod naslovom *Adrijanskog mora sirena* tiskan je u Veneciji 1660. godine, a *Obsida sigecka* središnji je tekst epa. *Obsida sigetska* značajan je za razumijevanje književnosti 17. stoljeća, ali i za razumijevanje Vitezovićeve epa *Odiljenje sigetsko* koji se izravno na njega oslanja. Smatra se tipičnim baroknim epom u kojem se miješaju povijesni i pseudopovijesni, eshatološki i romantički tematski svjetovi, a epska priča otvara se Božjom kaznom u zagrobnom prostoru. Bog, zbog grijeha koje su počinili Ugri, naređuje arhanđelu Mihaelu da iz pakla oslobodi furiju koja bi potakla sultana na bijes i navela ga da porazi Ugre. Božja srdžba zapravo je ultimatum koji će trajati tri generacije ako se Ugri ne poprave. Dukić ističe da je takvim motivom Petar Zrinski aktualizirao sadržaj epa, odnosno jedno stoljeće

⁶⁰ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str.79.

⁶¹ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 809-810.

staru bitku doveo u vezu sa suvremenošću.⁶² Vrijednosnu sliku Turaka pripovjedač opisuje na pozitivan, ali i negativan način. Pozitivno ističe snagu osmanlijskih vojnika, za njih kaže da su silni, strašni, vitezovi i junaci:

*„Vi junaci rukom, veziri i paše,
da ja ladam ljuctvom, to j' z pameti vaše;
vi ste kih čuvarstvom stoje moći naše,
kih ruke v sužanjstvo kaure mi daše.“⁶³*

Pripovjedač pozitivno opisuje sultana Sulejmana II., za njega kaže da je junak s najljepšom pameti. Pozitivno opisuje uglađenost i razumnost sultanova poklisara Halul-bega, te pohvalno opisuje turskog ratnika Demirhana hvaleći njegovu snagu, hrabrost i sposobnost:

*„Car odluči ž njime Demirhana strašna,
kako iz puščine zvira kruto plašna,
od njega med vsime ne bi već tamašna,
prid njim pravda gine, sablja mu j' neg časna.“⁶⁴*

Petar Zrinski u svojim opisima turskih vojnika i ratnika koristi se i animalnim oznakama, u njegovim opisima oni postaju „vukovi“, „zviri“, „drakuni“, „bivoli“, „lavovi“, „medvjedi“ i sl.

Negativna predodžba Turaka odnosi se na vjeru, turski vojnici opisani su kao pogani, vragovi, Božji odmetnici, kleti, sotona:

*„Skradnja tvoja ura jur biše prispila,
klijeta turska vira da b' stalnija bila,
al joj se j' prevara davno v rič zabila,
kak je z novom stara knjiga svedočila.“⁶⁵*

⁶² Ibid., str. 132.

⁶³ Vončina, Josip: *Zrinski, Frankopan, Vitezović*, Matica hrvatska, Zagreb, 1976., str. 32.

⁶⁴ Ibid., str. 72.

⁶⁵ Ibid., str. 118.

Negativno opisivanje Turaka predstavlja motiv dozivanja paklenih sila vradžbinama koju turski lik Azret Alija izvodi pomoću krvi i tjelesa ubijenih kršćanskih zarobljenika. Prikazan je primjer u kojem odlazi u dubravu na crnom konju te odvodi kršćanske zarobljenike te tamo ih veže lancima i hladnokrvno ubija. Polaze mrtva tijela prema četiri strane svijeta i pomoću štapa njihovom krvlju ispisuje vradžbine. Pored prikaza Turaka kao nevjernika i nasilnika, antiturskih pripovjedačevih komentara i motiva zvjerskog ubijanja kršćanskih zarobljenika, slika Turaka u *Obsidi sigeckoj* ublažena je i vrlo daleko od sotonizacije.⁶⁶ Tome pridonose autorovo afirmativno opisivanje najuglednijih članova turskog tabora, te uvlačenje romantičnih motiva čime se Turci prikazuju kao ljudi s vrlinama i manama kojima vladaju ljubav, zavist i mržnja (epizoda o Rustanu, Delimanu i Kumili).⁶⁷ Pripovjedač prikazuje omekšanu sliku Turaka zato što slijedi poetiku tassovskog baroknog epa, a ne zbog njegove povijesne distance prema prikazanom događaju.

3.2. Pavao Ritter Vitezović: *Odiljenje sigetsko*

Pavao Ritter Vitezović, erudit i književnik, rodio se u Senju 1652., a umro u Beču 1713. godine. Osnovnu školu završio je u rodnome gradu, a nakon toga je u Zagrebu pohađao latinsku isusovačku školu. Studij filozofije započeo je u Rimu kojega nikad nije završio. Iz Rima odlazi u Kranjsku gdje boravi u dvorcu plemića J. V. Valvasora kod kojega izučava povijest, zemljopis, njemački jezik te bakrorezačko umijeće. Od 1681. godine obavljao je dužnosti zastupnika Senja u Ugarsko-hrvatskom saboru, a od 1694. do 1699. godine upravljao je zemaljskom tiskarom u Zagrebu. Nakon Karlovačkog mira (1699.) pomagao je pri određivanju hrvatsko-turske i hrvatsko-mletačke granice. Poslije uzaludnog pokušavanja da stekne plaćeno mjesto u carskom dvoru u Beču, Ritter Vitezović vraća se u Zagreb i od 1704. godine objavljuje latinska i hrvatska djela. Prvo svoje povijesno djelo *Traktat o krbavskim knezovima koji bijahu iz roda Gušića* napisao je 1677., a objavio 1684. godine. Veliki broj njegovih stihova nije tiskan, poput poslanica nastalih za vrijeme boravka u Sloveniji 1676.-1677. godine, zatim 270 poslanica iz 1701.-1703. godine i dr. Vitezović se anagramskom poezijom bavio cijelog svog života te je autorsko pravo zbirke *Lovor-vijenac pomagačima Ugarske* iz 1687. godine, zaštitio carskom poveljom. *Plorantis Croatiae saecula duo* (*Dva stoljeća uciviljene Hrvatske* iz 1703. godine.), posljednji je stihovani tekst kojega je Vitezović

⁶⁶Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 135.

⁶⁷Ibid.

uspio tiskati. Vitezović je pisao i na latinskom jeziku: *Croatia rediviva* (*Uskrsnula Hrvatska* iz 1700.), *Stemmatographia* (*Opis grobova* iz 1701.), *De aris et focis Illyriorum* (*O ilirskim žrtvenicima i ognjištima*), *Natales Divo Ladislavo regi Slavoniae apostolo restituti* (*Oslobođeno rodoslovlje sv. Ladislava* iz 1704.), zatim *Vita et martyrium B. Vladimiri, Croatiae regis* (*Život i mučeništvo sv. Vladimira, hrvatskoga kralja* iz 1705.), te *Bosna captiva* (*Zasužnjena Bosna* iz 1712.).⁶⁸

Najpoznatije djelo *Odiljenje sigetsko* tiskano je u Linzu 1684. godine. Riječ o djelu u kojem je ostvaren najtolerantniji pristup prema Turcima u hrvatskoj književnosti.⁶⁹ *Odiljenje sigetsko* sastoji se od četiri dijela u kojima Vitezović različitim intenzitetom opisuje tursku vojsku. Autor neprestano mijenja opis Turaka, pozitivno opisuje njihovu snagu i hrabrost, a sliku divljaštva, destrukcije i krivovjerja prikazuje negativno. Vanja Budiščak smatra da Vitezović po karakteristikama odudara u opisu neprijatelja od ostalih ostvarenja na istu temu.⁷⁰ Ističe da je Vitezović oslikao Turke kao ljude s manama i vrlinama, kojima vladaju zavist, mržnja i ljubav.⁷¹ Suparnička vojska u pojedinim dijelovima opisana je u negativnom tonu, ali tu demonsku silu Vitezović ublažava epizodama ljubavnih zapleta, svađama u taboru i odnosom turskih i kršćanskih ratnika u dvobojima. Osim pozitivne klasifikacije u kojima su Turci opisani kao snažni ratnici, Vitezović im pridaje i animalne osobine te ih uspoređuje s brzim hrtovima i lavovima. U drugom dijelu *Odiljenja* do izražaja dolazi autorova neprekrivena averzija prema turskim četama zato što su na kršćanska područja donijeli posve nov svjetonazor, religiju, način življenja i drugačiji odnos prema osvojenoj baštini. Negativnom metaforom Vitezović opisuje Turke kao zmije koje su dopuzale u utvrdu, a Budiščak metaforu zmije uspoređuje s biblijskom simbolikom koja označava nevjernika.⁷² Evo primjera okrutnosti koju su počinile turske čete iz dijela *Siget zvrhu samoga sebe*:

*„Turci opušćāše berege i vode,
zide razmetaše; kud hote, tud hode;
predobitja gode veselo vršiju,
a moji vojvode u kalu ležiju,
glave im stojiju uokolo mene,*

⁶⁸ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 766-767.

⁶⁹ Ibid., str. 156.

⁷⁰ Budiščak, Vanja: „Poganska sila: Slika Turaka u Vitezovićevu *Odiljenju sigetskom*“, *Senjski zbornik* 40/1, (2013.), str. 344.

⁷¹ Ibid., str. 347.

⁷² Ibid., str. 350.

*al mi se ne smiju kolcem nabodene.*⁷³

U trećem dijelu *Odiljena sigetskog* pod naslovom *Putnik i jeka*, radnja je pomaknuta u blisku budućnost, a odvija se u blizini razrušenog groblja. U dijalogu između slučajnog putnika i vile Jeke, likova koji nisu sudjelovali u bitci, ističu se pozitivne osobine turske vojske te se naglašava njihova snaga što možemo vidjeti u Delimanovu opisu:

*„Da kad je Deliman nazad k boju zašal,
je li carev divan podnašal? Odnašal.
On se ne da vladat, samovoljan kot lav:
pùto mu j' triba dat kâ j' samoglav! Oglav.
Kôgano junaka z naših glas poviđa
ljutoga i jaka kot medviđa? Viđa.
Što je njemu bila Hajkune hrabrena,
da se reče vila oružena? Žena.
Česa je bilo njoj da se j' pomužila
i po vojski turskoj projti smila? Mila.*⁷⁴

Vitezović pozitivno opisuje pojedine Osmanlije, oni su junaci, heroji i snažni ratnici.

Sulejman je tako:

*„Gdo leži ovemu u grobu pokopan?
Glava svitu svemu, car sultan Suliman.*⁷⁵

Deliman:

*„Ovdi j' mladi Tatarin, tatarski poglavnik,
velikoga hama sin i glasovit vojnik...⁷⁶*

Demirhan:

*„Strahota jakosti kâ se je držala,
v ovom grobu kosti svoje pušćala.⁷⁷*

⁷³ Vončina, Josip: *Zrinski, Frankopan, Vitezović*, Matica hrvatska, Zagreb, 1976. str. 393.

⁷⁴ Ibid., str. 407.

⁷⁵ Ibid., str. 415.

⁷⁶ Ibid., str. 417.

⁷⁷ Ibid., str. 419.

Rustan:

*„Razumom umićan i rukom stanovit,
u tanaču srićan, u dilu hrabrovit...“⁷⁸*

Rahmat:

*„Golija v životu, Šamson u jakosti,
morah pustit totu i dušu i kosti.“⁷⁹*

U četvrtom dijelu autor opisuje nadgrobnice poginulih sudionika Sigetske bitke. Na imaginarnom groblju ukopani su turski i kršćanski vojnici. Tekstovi nadgrobnih ploča pričaju eksplicitnu i implicitnu priču, a neke pripovijeda neutralni piščev glas. Iz njihova sadržaja ne može se iščitati sukob dvaju suprotnih tabora, to je samo priča na davno završenu bitku. U posljednjoj dionici *Odiljenja*, moguće je uočiti dvije negativne kvalifikacije turskog tabora, obje iz polja nevjernika („poganska želja“ i „nevjernik“).

Budišćak smatra da je riječ o Vitezovićevu najpomirljivijem dijelu teksta u kojemu se svakog junaka, bez obzira na vjersku opredijeljenost, opisuje u afirmativnom svjetlu. U *Odiljenju* je prikazana prolaznost svega zemaljskog, iskazi su opisani „kolom od sreće“ u kojem se ističe svemoć smrti. Smrt je izjednačila muslimane i kršćane, pobjednike i poražene, vojskovođe i vojnike, cara i podanike. Na nadgrobnicama je prikazano da su turski vojnici na nebu zajedno s kršćanskim vojnicima. U epitafskom dijelu progovaraju turske žene koje plaču nad svojim izgubljenim muževima i zaručnicima. Taj dio je protuteža ranijim plačevima kršćanskih vila i gospođa za poginulim muškarcima. Tuga za najmilijima koji su svoj život i kosti ostavili u borbi pod Sigetom izjednačena je kod suprotnih strana te neovisna o vjerskoj i političkoj pripadnosti. Vitezović u zadnjem dijelu *Odiljenja sigetskog* ne samo da ublažava negativan prikaz napadača, nego afirmativno karakterizira Osmanlije zbog viših ciljeva. Turci ulaze u rat zbog identična razloga kojega imaju hrvatski borci, a razlog se odnosi na borbu za vjeru, domovinu i cara. Vitezović opisuje Turke kao kaznu te im pridaje metaforu bičeva božjih koji će zbog kršćanskih pogrešaka vratiti vjernike na pravi put i u pravu vjeru. Upozorava Siget da Bog radi njih šalje bičeve božje koji će donijeti kugu, glad i krv. Takvim postupkom Vitezović opravdava pohod na Siget, ali i pohode koji će se odvijati u budućnosti. Nasilništvo ne dobiva svoju potvrdu na narativnoj razini, te se nigdje u *Odiljenju* ne spominju turska

⁷⁸ Ibid., str. 421.

⁷⁹ Ibid., str. 422.

zlodjela.⁸⁰ Ovo djelo ima poseban status u hrvatskoj književnosti, no ostaje otvoreno pitanje zašto je Vitezović u ratno vrijeme napisao djelo s pomirljivim tonom prema Turcima, te izjednačio kršćanske borce s neprijateljima.

Vitezovićev suzdržan stav prema Turcima može vidjeti u djelu *Kronika* (1696.), njegovo zanimanje za tursku povijest odnosi se na turska osvajanja i ratove, te smjene na turskom prijestolju.⁸¹ Sve to Vitezović obavlja neutralnim jezikom i s objektivne pozicije sveznajućeg naratora.⁸² Sveznajući narator ističe nevjernost i okrutnost cara Mehmeta pri zauzeću Bosne i ubijanju posljednjega bosanskog kralja. Osim što ističe carevu okrutnost, autor *Kronike* hvali Mehmetovu hrabrost i osvajačke uspjehe. Živopisnije i oštrije prikazivanje Turaka moguće je vidjeti u Vitezovićevu tekstu *Plorantis Croatiae saecula duo (Dva stoljeća uciviljene hrvatske)*. U ovom lirsko-epsko latinskom epu Turci su okarakterizirani kao mrzitelji kršćanskog imena, prikazani su kao lupeži, barbari, siloviti, bezbožnici, a njihovi napadi poistovjećuju se s krvožednim zvijerima.

⁸⁰ Dukić, Davor, *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 157.

⁸¹ Ibid., str. 158.

⁸² Ibid.

4. LUCIĆEVA ROBINJA

Hanibal Lucić rodio se oko 1485. godine na Hvaru gdje je i umro 1553. godine, pjesnik, dramatik i prevoditelj. Potjecao je iz bogate patricijske obitelji. U vrijeme pučko-seljačke pobune sklonio se u Split i Trogir, a nakon povratka obnašao je različite funkcije u komunalnoj upravi. Nijedno svoje djelo nije objavio tiskom. Lucićeva djela nakon njegove smrti objavio je izvanbračni sin Antun pod naslovom *Skladanje izvarsnih pisam razlicih*, u Veneciji 1556. godine. *Skladanje* obuhvaća dvadeset jednu ljubavnu pjesmu, jednu alegoričnu pjesmu, dramu *Robinja*, pjesmu *U pohvalu grada Dubrovnika*, poslanice, epitafe te prijevod Ovidijeve poslanice *Pariz Eleni*. Lucićev lirski opus spada u najzanimljivije pojave u povijesti hrvatskog petrarkizma. Njegovim najvećim pjesničkim dostignućem smatra se pjesma *Jur ni jedna na svit vila* u kojoj povezuje pučku melodiju s čistim Petrarkinim tonom, dok u pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika* izražava svoje uvjerenje o ispravnosti aristokratskog društveno-političkog poretka. Veliko značenje ima i njegova drama *Robinja* izvedena na pozornici prije 1530. godine, koja se smatra najstarijim svjetovnim dramskim djelom s domaćom političkom temom.⁸³

U Lucićevoj *Robinji* Turci su prisutni u oba dramska plana i to na bitno različit način u odnosu na djela u kojima su oni prikazani izrazito negativno: oni su prisutni u dramskoj predpriči, a otkriveni su kroz retrospektivan govor likova, no njihovo prisustvo možemo uočiti i u simultanoj radnji koja se odvija na pozornici.⁸⁴ U robinjinoj priči Turci imaju ulogu nasilnika kroz motiv zarobljavanja i patnje kršćanskih djevojaka. Događaj započinje robinjinim snom o vukovima i košuti nakon čega slijedi smrt djevojke Margite. Drama *Robinja* ne donosi samo fikcionalnu radnju u kojoj se konkretizira negativna predodžba, već se prvi put u hrvatskoj književnosti tematizira kršćansko-turska suradnja. To je drama o ljubavi i odanosti, ali i o nevinosti žene. Povijesti hrvatske književnosti ističu da se ovdje javlja motiv oslobođenja zarobljene djevojke poznat iz moreške, ali i iz djela Džore Držića i Mavra Vetranovića. Martolozi,⁸⁵ odnosno trgovci robljem, u drami nose ulogu Derenčinovih pomagača.⁸⁶ Na početku prologa saznajemo da su robinju zarobili gusari i da je vode na dubrovačku tržnicu ne bi li je prodali, što možemo vidjeti u stihovima:

⁸³ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 433.-434.

⁸⁴ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 51.

⁸⁵ Pripadnici vojnih postrojba koje su Osmanlije ustrojili u pograničnim područjima svoje države na Balkanskom poluotoku.

⁸⁶ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 51.

*„Sa jednim bratom banova kći mala
U stanu bogatom za ocem ostala.
Jedva za odaju prispila prem biše
Kad se zgoda ta ju Turci zarobiše.“⁸⁷*

Turci se pojavljuju kao gusari i kao trgovci na dubrovačkoj *placi*:

*„Bre, uzu tarpiti jure se nauči,
A nemoj vapiti jak da te tko muči.
Na tvoju malu har tribuje ovamo
Da ideš na pazar i da te prodamo.“⁸⁸*

Svoj naum da u miru razgovara s robinjom, Derenčin može ostvariti samo u dogovoru s Turcima:

*„Da je ova dikla kako cvit rumeni,
Targovče, iznikla, toj nišće ni meni,
Ja išću da prodam njej lice rumeno
Za jaspere ke prodam za vince čarljeno.“⁸⁹*

Iz navedenih stihova može se iščitati da gusari ne žele ozlijediti robinju, nastoje ju prodati i sklopiti dobar posao.

*„Oči otvori i tvu stvar gledati
I s njom govoriti nitkor ti ne krati.
Dobro gledaj za te je li ter ju kupi
Dokli, ka gleda te, srića ne odstupi.
Cilu, nemužatu ja ti ju obitam
Da dobro za platu razumij što pitam:
Manje se ne dade, targovče bogati,
Oda tri hiljade sve zlatih dukati.“⁹⁰*

⁸⁷ Lucić, Hanibal: *Robinja*, Sysprint, Zagreb, 1996., str.19.

⁸⁸ Ibid., str. 24.

⁸⁹ Ibid., str. 25.

⁹⁰ Ibid.

Nakon pogađanja o cijeni Derenčin otkupljuje robinju i u dogovoru s martolozima provjerava njezinu vjernost i nevinost. On se obraća djevojci i odvodi je, a gusar se više ne pojavljuje u drami. Lucija Ljubić ističe da je „njegova uloga završena krokijem turske beščutnosti, grubosti i grabljivosti“.⁹¹ Prema mišljenju Naska Frndića susret Derenčina i otmičara na dubrovačkom trgu ne dovodi do fizičkih obračuna zato što se „...mladi Derenčin mora ponašati kao gost u gradu koji i sa Carigradom i s Budimom održava korektne diplomatske odnose i trgovačke komunikacije.“⁹² Na kraju drugog čina Derenčin prijete Turcima, no ostaje činjenica da se kroz dramu ostvaruje kršćansko-turski dogovor:

*„A vam, martolosi, karvi se ne napit,
Ja ne znam kako si mogu se ustrapit!
Već što vam dah viru ja moju i k tomu
Neću da zamiru mistu se ovomu,
Drugdi se jeda li budemo gdi vidit,
S kim ste targovali hoću vam povidit.“⁹³*

Uvođenjem slobodnog Dubrovnika kao mjesta radnje (trgovine robljem), pokazuje da 20-ih godina 16. stoljeća turski svijet nije predstavljao samo opasnost nego i stvarno susjedstvo. U Lucijevoj *Robinji* vidljiv je primjer dobrosusjedskog odnosa Dubrovčana i Turaka. Lucija Ljubić ističe da se ovo djelo može promatrati i kao Lucićev izraz strepnje zbog blizine turskih okupatora, ali i kao pohvala dubrovačkoj politici koja je uspješno izbjegla turskoj opasnosti. Armin Pavić zaključuje da se ne ističe vjerska strana u Lucijevoj, kao ni u ostaloj dubrovačkoj drami, odnosno ne dolazi do kontrasta između kršćanstva i islama, uzrok spomenutog odnosa Pavić pronalazi u pomirljivoj i opreznj politici dubrovačkih gradova „*koji su tajno mnogo proti Turskoj radili, a mudro izbjegavali svako javno razdraživanje.*“⁹⁴ Lucićeva *Robinja* smatra se prvom dramom hrvatske književnosti u kojoj se obrađuje ozbiljna i važna tema. Prema D. Fališevac *Robinja* je djelo s razrađenom kompozicijom, zapletom i raspletom, likovi su psihološki profilirani i individualizirani, te posjeduju mnoge rodoljubne i nacionalne akcente.⁹⁵ Marin Franičević zaključuje da se u *Robinji* ne radi o Derenčinu niti o

⁹¹ Ljubić, Lucija: *Desetica*, Ex libris, Zagreb, 2013., str. 8.

⁹² Frndić, Nasko: Lucićeva *Robinja* na ploči, *Dani Hvarskog kazališta*, Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, XIII, 1987., str. 259.

⁹³ Lucić, Hanibal: *Robinja*, Sysprint, Zagreb, 1996., str. 43.

⁹⁴ Pavić, Armin: *Historija dubrovačke drame*, JAZU, Zagreb, 1871., str. 22.

⁹⁵ Lucić, Hanibal: *Robinja*, Sysprint, Zagreb, 1996., str. 11-12.

povijesnim likovima koji se u drami spominju, već o „zbijenoj sceni“ na dubrovačkom prostoru. Po krvavoj dubrovačkoj sceni kreću se ne samo gusari koji na trgu prodaju robinjice, nego i „zali vuci iz busaja i klanca, i oni s Krbave i oni s Mohačkog polja, koji se ne spominju.“⁹⁶

Osim u *Robinji* miroljubivi odnos prema Turcima moguće je vidjeti u pjesmi *U pohvalu grada Dubrovnika* i Lucićevoj poslanici Jeronimu Martinčiću.⁹⁷ U oba djela Turci su prikazani kao vjerski neprijatelji. U *Pohvali* se očituje zabrinutost i strah od turske opasnosti, a uzrok tome je kršćanska nesloga i izdaja. Zbog toga pisac poziva kršćane na jedinstvo i zajedničku molitvu upućenu Bogu da Osmanlijama smanji moć i da ih preobrati na kršćanstvo. Franičević napominje da se Lucić „obraća Dubrovniku u prvom redu kao časti našeg jezika, te ga slavi kao grad na kojemu nema jarma, koji je gospodar sam sebi i jednak je prema svima, domaćima i gostima.“⁹⁸ Jakša Ravlić ističe Lucićevu usporedbu Dubrovnika i duba „koji je iz gore pustio žilje do mora, gdje mu voda omogućava život, pa i preko ljeta, raste okolo u visinu šireći grane nad svim ostalim dubljem. Drugi dubovi oko njega slabo napreduju, jer nemaju čvrsta temelja.“⁹⁹ Zbog pravde i razuma, koje je Lucić smatrao glavnim temeljima, Dubrovnik je ostao slobodan i vječan grad pa se upravo zbog toga on razlikuje od ostalih država, zaključuje Ravlić. Lucić osuđuje turski imperijalizam, ali i kršćansko licemjerje. On moli Boga da Carigradu, odnosno Turcima uskrati moć ili da ih preobrati na kršćanstvo. Zbog izuzetnog položaja i slobode koju je Dubrovnik uživao, u njemu je bilo trgovaca iz raznih zemalja. pa: „Lucić kaže da Dubrovnik voli svaka vrsta ljudi, i ona koja ima krst i ona koja ga nema...“¹⁰⁰

⁹⁶ Franičević, Marin: *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983., str. 379.

⁹⁷ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 52-53.

⁹⁸ Franičević, Marin: *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983. str. 373.

⁹⁹ Ravlić, Jakša: *Rasprave iz starije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 29.

¹⁰⁰ Ibid., str. 32.

5. JAKETA PALMOTIĆ DIONORIĆ: *DUBROVNIK PONOVLJEN*

Jaketa Palmotić Dionorić rodio se 1623. godine u Dubrovniku gdje je i umro 1680. godine, sin jedinac pjesnika, kneza Ivana i Krile Gozze. Obavljao je različite administrativne poslove, a 1643. godine primljen je u Veliko vijeće. Poklisar harača prvi put je bio 1657. godine, a godine 1665. godine zajedno s Marinom Franovim Bonom odlazi u diplomatsku misiju u Istanbul. O njegovu životu ne zna se mnogo, no poznato je da se isticao kao vješt diplomat nakon potresa 1667. godine. U potresu je izgubio ženu Jelu Pavlovu Pozzu i četvero djece, no dvije godine nakon potresa ženi se Jelom Marinovom Sorgo, udovicom Orsata Matovog Gondola, koji je također stradao u potresu. U tom trećem pohodu u Osmansko Carstvo poklisari su se zadržali četrnaest mjeseci. Po povratku u domovinu Palmotić je obavljao razne državne službe kao član Malog vijeća, sudac Kaznenog suda, član Vijeća umoljenih i knez Republike godine 1671. i 1674. Sačuvana su dva Palmotićeva djela: drama *Didone*, tročinska je tragedija napisana na način melodrame i ep *Dubrovnik ponovljen* objavljen 1878. godine u Dubrovniku.¹⁰¹

Tema političkog odnosa Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva najcjelovitije je obrađena u epu *Dubrovnik ponovljen*. Povijesnu sadržajnu okosnicu čini priča o dubrovačkom poslanstvu u Istanbul nakon velikog potresa 1667.¹⁰² Zahvaća razdoblje od travnja 1667. do kraja 1669., a tema je diplomatska borba za opstanak Dubrovnika i njegova duhovna i materijalna obnova. Slavica Stojan smatra da je sintagma Dubrovnik ponovljen/obnovljen povezana s kršćanskom obnovom stanovnika Dubrovačke Republike, u tom se kontekstu ep može nazvati i religioznim, naslov epa ostavlja dojam da je Palmotićeva osnovna ideja bila otpjevati prirodnu katastrofu te se u sadržaju jasno vidi kako je imao namjeru upoznati čitatelje s iskustvom diplomata¹⁰³ Iako ep nema viteški karakter, Dunja Fališevac definirala ga je prema strukturi, figurama, tropima i elementima epske radnje kao tipičan barokni ep. Prema mišljenju autora epa Dubrovčani su velikim potresom samo blago kažnjeni za grijeha koje su počinili tijekom dugih razdoblja koja su im bila naklonjena Elementarna nepogoda i diplomatske akcije ne spadaju u tipične teme, no autor je od neprimjerene građe uspio napisati solidan ep.¹⁰⁴ Palmotić kao glavni dubrovački poklisar poslan je u Istanbul s Nikolom Bonom

¹⁰¹ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 549.

¹⁰² Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 146.

¹⁰³ Stojan, Slavica: *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2014., str. 24.

¹⁰⁴ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 146.

kako bi uklonio pritisak Osmanskih vlasti na Dubrovačku Republiku zbog neopravdanog traženja 300 vrećica zlatnika u ime izumrlih dubrovačkih obitelji.¹⁰⁵ U ulozi poklisara pisac potanko opisuje put s haračem. Budući da se ne može utvrditi točno vrijeme nastanka epa, Stojan ističe mogućnost da Palmotić ep nije mogao pisati tijekom dugog boravka u Jedrenu i Istanbulu. Nakon poklisareva povratka, mjesec dana nakon potresa, grad je u katastrofalnom stanju pa pisac svojim optimizmom nastoji vratiti vjeru preživjelim građanima i vlasteli. Slavica Stojan ističe da Palmotić ne progovara glasom emotivna i slomljena čovjeka koji je u potresu izgubio cijelu obitelj, što upućuje da je ep nastao u stanovitom odmaku od dubrovačke tragedije.¹⁰⁶ Prvo pjevanje započinje figurom invokacije u kojoj moli vile poezije da mu pomognu otpjevati razrušeni grad. Poziva sugrađane i aristokraciju da u toleranciji i razumijevanju sudjeluju u obnovi Grada kako bi ga uzdigli do nekadašnje slave i sjaja. Autor ne spominje negativne pojave u gradu koje se odnose na opće rasulo, metež i bezvlašće koje je uslijedilo nakon potresa (ruševine Grada pljačkali su stanovnici, seljaci koji su dolazili otkopavati novac i dragocjenosti, ali i sama vlastela).

Palmotićev zagrobni svijet je djelotvoran i u njemu se pojavljuju paklene sile koje potiču Turke na agresivnost i ucjenjivanje poklisara. One se u epu pojavljuju dva puta, prvi put utječu na zaplet radnje, a drugi put na njezin vrhunac.¹⁰⁷ Gradu Dubrovniku pomaže Sv. Vlaho, njegov predstavnik i zaštitnik. Nakon potresa dubrovački zaštitnik moli Boga da oprostí Dubrovčanima njihove grijehе. Uzrok tragedije koja je zadesila Dubrovnik Palmotić vidi u zavisti paklenih sila koje nisu mogle podnijeti da Grad koji se naziva pravednim tijekom dugih stoljeća živi u miru i dobroti. U epu se pojavljuje priča o razbludnoj Turkinji Fakri koja nema veze s potresom koju je Palmotić prema S. Stojan možda čuo od samog Gučetića, vojnog zapovjednika i diplomata.¹⁰⁸ Priča je Palmotića silno uzбудila i potresla pa ju je odlučio zabilježiti i utkati u svoj ep. On pripovijeda priču koja se dogodila poklisaru Kunčiću. Nakon što je podigao svoj šator, poklisar je čuo žamor i plač, a zatim ugledao krvnika kako grubo odvodi mladu ženu prema lomači. Nikoga nisu dirnuli njezini očajnički krici i molba da je poštede, osim Gučetića koji je u Mostaru sreo prijatelja Mehmet-agu, a on mu je objasnio priču o nesretnici, njezinom preljubu i okrutnoj smrti. Fakre je bila kći jedinica bogataša Murata-age, udala se za Audi-bega, te nakon očeve smrti naslijedila golemo imanje s

¹⁰⁵ Stojan, Slavica: *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2014. str. 25.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 31.

¹⁰⁷ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 146

¹⁰⁸ Stojan, Slavica: *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2014. str. 86.

brojnim kmetovima. Nakon određenog vremena ona počne napastovat mladog roba Šahina, tražeći da udovolji njezinim pohotnim željama. On je odbije te napušta imanje i odlazi u janjičare u Istambul. Na putu prema Istambulu napadaju ga hajduci i teško ga ozlijede. Šahin se vraća na gospodarevo imanje, a Fakra nastavlja opsjedat mladića inzistirajući da udovolji njezinim strastima. Rob po drugi put odlazi s imanja, a ona izmišlja priču da ju je kmet obljubio te time potiče muža na osvetu. Audi-beg pronalazi Šahina, veže ga i baca u tamnicu. Fakre ga i dalje uporno pohodi, ali mladić odbija njezine zahtjeve. Ona odustaje i godinu dana ne odlazi mladiću u tamnicu. Nakon toga, Palmotić u priču uvodi neprijateljstvo Dauta Dabranina i Audi-bega. Daut je bio zavidan njezinu mužu zbog velikog imanja i bogatstva pa mu je pakostio tako da je palio njegova polja i sadnice. Audi-beg odlučuje prekinuti s tom praksom te razglašava svima da odlazi u Meku podsjetiti Muhamedov grob, a zapravo se skriva u šumi i svaku večer odlazi kući. Fakra priča Šahinu priču da je gospodar otišao, a da je Daut salijeće svaku večer. Zbog odanosti prema Audi-begu, mladić ubija gospodara misleći da ubija Dauta. Nakon što je uvidio što je učinio, popušta joj te se ubrzo odlučuju oženiti. On u tom braku nije bio sretan, nije ju doživljavao kao svoju dragu nego ubojicu svoga muža. Nakon što je zadovoljila svoju pohotu odlučuje otrovati Šahina. Za pomoć moli Danojlu, Vlahinju vilenicu te joj naređuje da pomoću zmijskog otrova otruje sadašnjeg muža. Danojla izvršava njezine zapovijedi, a ona odlučuje ubiti i Danojlu kako ne bi imala svjedoke za zločin koji je počinila. Prisiljava travaricu da popije dio otrova kojeg je spravila za Šahina. Nakon muževe smrti sprječava Danojlu da ode iz njezine kuće te joj onemogućava da se spasi protuotrovom, no travarica je uspjela ispričati cijelu priču okupljenim Osmanlijama. Slavica Stojan smatra da je Palmotić krvavom pričom o preljubnici želio otkriti kako su se u Osmanskom carstvu zbivali krvavi događaji, a kazne su bile okrutne, dok u civiliziranom i kršćanskom Dubrovniku to nije bila praksa:¹⁰⁹

*„Ter za vidjet ka je vika,
S mnogom prešom nadvor hodi
I upazi tu krvnika
Gdje Turkinju na sud vodi.
Ljuto ona vapijaše
I cviljaše u žalosti,
Poginuti čijem vikaše*

¹⁰⁹ Ibid., str. 90.

*Sred najljepše sve mladosti...*¹¹⁰

*„Nu, kako je dovedoš
Tu na mjesto određeno,
Velik oganj užegoše,
Svukoše je nesmiljeno.
I, bivši joj noge i ruke
Uvezali oko glave,
Za podat joj smrtne muke
Vrgoš je vrh žerave.
Plam se širi sa svijeh strana
I sveđ k nebu raste više,
Gdje Turkinja puna vaja
Nemislosnom smrti izdiše.”¹¹¹*

Zle i arogantne žene bile izvan kontrole patrijarhalnog sustava te su predstavljale prijetnju i provokaciju baroknom društvu. Kod Gundulića susrećemo sličan tip žene, a to je Mustafina mati koja je spremna na svako zlo. Ona je vještica koja posjeduje nadnaravne sposobnosti, povezana je s paklom i zlim demonima s kojima se sastajala u kasnim noćnim satima, ističe Stojan.¹¹² Priče o razvratnim ženama živjele su u narodnoj predaji u područjima pod osmanskim vlašću otkrivajući stav i način kažnjavanja preljubnica.

5.1. Palmotićeви portreti turskih velikodostojnika

U dvanaestom pjevanju dubrovačkim poklisarima poslani su *čauši*¹¹³ s porukom da ih sultan poziva u Staru Zagoru. Čauši su služili kao pratnja poklisarima, a funkcija im je bila osigurati dostojan doček u mjestima kroz koja su prolazili. U daljnjem tekstu opisuje kajmakana¹¹⁴ Kara-Mustafu:

¹¹⁰ Ibid., str. 303.

¹¹¹ Ibid., str. 304.

¹¹² Ibid., str. 90.

¹¹³ Vrsta konjanika u Osmanskom Carstvu; vrsta nižeg oficirskog čina, zatvorski stražar.

¹¹⁴ Zastupnik vezira na jednom upravnom području.

*„Zmija mu se još nemaila
Izvijaše po utrobi,
Kom neman ga bješe udrila
Da u pakljenoj puca zlobi.
Ter u sebi pun čemera,
U zle misli zadubo se,
Ištuć da gnjev svoj išćera,
Ljuto u kome naduo se.
Poklisari pristupiše,
I umiljeni veoma u svemu
Dvorno mu se pokloniše.
Al on s mnogom oholasti
Dočeka ih pun zla jeda,
I ne hotje na te časti
U pogrdi ni da gleda.
Neg u gnjevnoj ljutoj bijesti
Čijem pamet mu srdžba zani,
Prida se im ne da sjesti
Ni im stola tu dohrani.“¹¹⁵*

Prema mišljenju Slavice Stojan, končetuozno i s puno poetske snage opisan je najveći neprijatelj Dubrovačke Republike, zloćudni Kara-Mustafa:

„Bilo je za povjerovat da će on ostaviti po strani duše svoje neposluh i osornost, te da će nas dočekati dobrohotno i uz riječi plemenite dobrodošlice, no misao nas prevari te se dogodi sasvim suprotno, jer dočeka nas oholo, mrko nas gledajući, oštar i sjajan u licu, sjedeći na stolcu bez naslona sred vrata za ulaz u sobu, postavljenih na četiri stepenice. Nalikovao je vulkanskom demonu Etne koji iz užarenih očiju svojih vatru odašilje, sasvim nalik paklenskom bijesu, jer prirodno mu lice cigansko još više pocrni i postade jezovito, te nakaznošću svojom užasavao svako nazočno čeljade.“¹¹⁶

Stojan, također, ističe da je Palmotić slao portrete osmanlijskih velikodostojnika dubrovačkoj Vladi, ali se portret Kara-Mustafe posebno izdvaja kao remek djelo.

¹¹⁵ Stojan, Slavica: *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2014. str. 381.

¹¹⁶ Ibid. 133.

Autor u portretiranju kajmakana i turskog cara ističe ružnoću tijela koje povezuje s ružnoćom njihova karaktera. Stojan navodi da je pisac sultana Mehmeda II, zvanog Lovac opisao kao vladara sklona raskalašenu životu, predanog svojim hirovima i razuzdanom životu. Kaže da se sultan ne odlikuje niti svojom ljepotom niti izgledom, te je sličniji ciganu, nego plemenitom vladaru.

Poklisar harača pozitivno opisuje teftedara,¹¹⁷ za njega kaže da ih je lijepo primio, s njima prisno razgovarao, te izrazio sućut i zabrinutost zbog nesreće koja je pogodila Dubrovnik. Slavica Stojan navodi stihove koji potvrđuju da je njegov human pristup ganuo sumnjičave poklisare:

*„Starac ovi nad sva ina
Dobrotom se resijaše,
I ništa ino od Turčina
Neg' s imenom vjeru imaše.“¹¹⁸*

U petnaestom pjevanju poklisari se susreću s čaušima koji ih odvede pred samog sultana. Palmotić ne opisuje sultanov psihološki portret, ali detaljno prikazuje raskoš njegove odjeće do najsitnijih detalja. Sultan je sjedio na visokom prijestolju s turbanom na glavi iz kojega je izlazila kita perja pričvršćena dragim kamenjem koje je svojim sjajem zaslijepilo poklisare. Njegovo ruho bilo je raskošno, načinjeno od suhog zlata, te ukrašeno s više redova bisera. Šator u kojem je boravio sultan prekriven je tepesima od svile na kojima su zlatom istkani cvjetići. Dvorjani koji su služili sultana, također su bili obučeni u svilu i zlato, ali njihovi pogledi bili su puni nesigurnosti i neizmjerne straha. Paklene nakaze pomoću lakomosti djeluju na sultana, njezina zadaća je da opsjeda sultana sve dok ne zatvori dubrovačke poklisare i ne ucijeni ih s dodatnih 300 vrećica zlata. Palmotić je znao da su lakomost i pohlepa glavne osobine sultana, ali i njegovih dvorjana, što možemo uočiti u stihovima:

*„Ako sjedi, zlato gleda,
Ako hodi, zlato pazi,
Ni mu s oči, ni s pogleda,
Ni s pameti zlato odlazi.“¹¹⁹*

¹¹⁷ U Osmanskom Carstvu upravitelj financija u jednoj upravnoj jedinici

¹¹⁸ Stojan, Slavica: *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2014. str. 151.

Stojan navodi da se u Palmotićeveu epu pojavljuje dvostruka perspektiva likova Osmanlija kod kojih se izmjenjuju zloća i nerazum s blagošću i razumijevanjem. Njihova zloća proizlazi zbog djelovanja paklenih sila. no dok su te sile slabe Turci su milosrdni prema dubrovačkim podanicima. Dubrovačka Republika među Osmanlijama ima i prijatelje i neprijatelje. Neprijatelji su lokalni moćnici u Bosni i Hercegovini i velikodostojnici na sultanovu dvoru. Prema kršćanskom viđenju Turci su oličenje krive vjere i grešnosti. Autor je Osmanlije prikazao kao snažne ratnike i nasilnike, a takav opis dominira epom.¹²⁰ Negativna slika odnosi se na lakomost, nepravednost i oholost, a opis s vjerskog stajališta izostaju u Palmotićeveu epu. Autor je pozitivno prikazao teftedare (razboritost), te kajmakana i samog sultana, ali samo onda kad nisu pod utjecajem paklenih sila.

¹¹⁹ Ibid., str. 170.

¹²⁰ Đukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 148.

6. IVAN GUNDULIĆ *OSMAN*

Najstariji sin Frana Gundulića i Džive Gradić, Ivan kasnije prozvan Mačica, rodio se 9. siječnja 1589. godine, u uglednoj vlasteoskoj dubrovačkoj obitelji koja je svome Gradu dala brojne književnike, crkvene dostojanstvenike, diplomate, vojnike i državnike. Kako bi izbjegao siromaštvo, nakon Ivanove navršene treće godine, pjesnikov otac daje sina na skrbništvo trojici skrbnika koji su se pobrinuli za njegov odgoj. Poznati pjesnik i književnik, obrazovanje je stekao u dubrovačkoj pučkoj školi, a nakon osnovnoškolskog obrazovanja, znanje iz poetike i filozofije primio je od učitelja: Talijana Camilla Camillija i Petra Palikuće koji je na hrvatski jezik preveo *Život Carla Borromea*.¹²¹ Camillo Camilli je dopuno Tassov ep *Gerusalemme liberata* te je Gundulića podučio epskoj tehnici. Budući da je obitelj bila strogo kršćanska, Ivan je u mladosti mogao slušati predavanja isusovaca od kojih je stekao znanje na području poezije i retorike. U Veliko vijeće ulazi 1608. godine te kao plemić obnaša mnogobrojne dužnosti koje su prema običaju Republike obnašali sinovi njegova staleža.¹²² Dužnost kneza u Konavlima je obnašao dva puta (1615. i 1619. godine), za člana Senata izabran je 1634. godine, te je 1638. godine izabran za člana Malog vijeća, no prerana smrt ga je spriječila da to i postane. Gundulić se oženio Nikom 1628. godine, devetnaestogodišnjom kćeri Šiška Petra Sorkočevića s kojim je imao tri sina Frana, Šiška i Matu, no Fališevac navodi da je imao i dvije kćeri Madu i Dživu koje su završile u samostanu. Frano je bio vojnik te je ratovao u Španjolskoj, a zatim je služio u austrijskoj vojsci u činu pukovnika, generala i maršala, ističe Fališevac.¹²³ Njegov sin Šiško živio je u Dubrovniku i bavio se književnošću, dok se Mato borio u španjolsko-portugalskom ratu kao plaćenik. Dužnost Kneza Republike nikad nije obnašao jer nije doživio 50 godina, ali je kao „izvrstan pjesnik“ postao članom napuljske Akademije Degli Oziosi.¹²⁴ Umro je, nakon dvotjedne bolesti, 8. prosinca 1638., u 49. godini.; doslovno nad nezavršenim rukopisom svoga životnog djela, epa *Osman*. Pokopan s velikim počastima u franjevačkom crkvi u Dubrovniku.¹²⁵

¹²¹ Fališevac, Dunja: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Sveučilišna naklada Libar, Zagreb, 1978., str. 259-260.

¹²² Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 7.

¹²³ Ibid., str. 8.

¹²⁴ Ibid., str. 7.

¹²⁵ Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 261-264.

6.2. Književni rad

Gundulić se književnošću počeo baviti vrlo rano, između 1610. i 1620. godine. Njegova mladenačka djela djelomično sačuvana te ih je sam autor u predgovoru *Pjesnima pokornim kralja Davida*, naslovio kao „porod od tmine“.¹²⁶ Veliki utjecaj na njega imali su suvremenici Bartol Kašić i Jakov Mikalja, a posebno su utjecali Nikola Vitov Gučetić sa svojim dijalozima o ljepoti i ljubavi, zatim Dinko Ranjina i Domingo Zlatarić.¹²⁷ Književno stvaralaštvo Ivana Gundulića svojim se tematsko-motivskim, jezično-stilskim, žanrovskim i poetičkim osobinama uvrštava u književnopovijesno razdoblje baroka. Ipak, kako naglašava Fališevac „u njegovu se djelu nastavljaju i poetičke osobine određene u prethodnim razdobljima hrvatske književnosti. Osobito one koje po svojem stilskom određenju pripadaju razdoblju renesanse. Gundulićevo djelo nalazi svoje ishodište, svoje mjesto i svoj smisao u hrvatskoj književnoj tradiciji i suvremenoj baroknoj književnosti.“¹²⁸

Dramska „složnja“, kako ih je sam autor nazvao jesu: *Galitea*, *Arijadna*, *Armida*, *Posvetilište ljuveno*, *Prozerpina ugrabljena od Plutona*, *Čerera*, *Kleopatra*, *Arijadna*, *Adon* i *Koraljka od Šira*. Ipak, suprotno njegovoj volji sačuvane su dvije njegove rane drame, a to su: *Prozerpina ugrabljena* i *Arijadna*, koju su piščevi prijatelji tiskali u Italiji, u Anconi 1633. godine. Dva dramska fragmenta *Dijana* i *Armida*, preuzete iz talijanske epike, te prepjev Pretijeva *Ljubovnika sramežljivog*. Pjesnik je u Veneciji 1621. godine objavio *Pjesni pokorne kralja Davida* koje je posvetio Maru Mihi Bunići, a godinu dana kasnije tiskana je njegova poema *Suze sina razmetnog* s posvetom stricu Jeru Gunduliću kojega je posebno volio. Za tu je religioznu poemu Gundulić pronašao ideju u biblijskoj paraboli o razbludnom sinu. Prema ocjeni S. P. Novaka, najbolja njegova drama *Dubravka* izvedena je 1628. godine, iste godine kad se pjesnik i oženio, a njegovo životno djelo *Osman* „jedan od najvažnijih epova svjetske književnosti“¹²⁹ ostao je nedovršen na njegovu stolu. Slavko Ježić smatra da mu je najveću slavu donio upravo njegov nedovršeni ep o sultanu Osmanu koji je napisan u 20. pjevanja, a nedostaju 14. i 15. pjevanje. Dubrovački pisac i prepisivač Lovro Cekinić koji je stotinu godina nakon Gundulićeve smrti povjerovao da su izgubljena pjevanja zapravo „izdrta po zapovijedi našijeh samovladalaca, a za svrhu koju oni znadu, hoteći, da ih autor iščisti i

¹²⁶ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str.8.

¹²⁷ Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 134-135.

¹²⁸ Fališevac, Dunja: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Sveučilišna naklada Libar, Zagreb, 1978., str. 260.

¹²⁹ Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 137.

ponačini, ali mu smrt to ne dopusti“, Cekinić dalje kaže da se „*dva pjevanja nalaze u općenom blagohranilištu, gdje, komu je dopušteno, može ih vidjeti.*“¹³⁰ Nije razriješena dilema je li pisac namjerno ostavio ep nedovršenim ili ga je smrt prekinula u pisanju.¹³¹

¹³⁰ Nav. prema: Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 171.

¹³¹ Ibid.

7. SLIKA TURAKA U EPU *OSMAN*

Zlata Bojović smatra da su se svi barokni književni žanrovi na neki način nadovezivali ili nadopunjavali s renesansnim razdobljem,¹³² autorica također napominje da novi barokni žanrovi melodrama i poema postepeno prelaze k novom žanru i izrazu.¹³³ Prema Pavličiću glavne karakteristike baroknog epa su: tendencioznost, odnosno prikazivanje borbe za kršćanstvo, sadržajno uzdizanje nacije, sile i povijesne uloge, te prikazivanje emocionalnog života epskih junaka.¹³⁴ Iako je barok u književnosti, ističe Bojević, objedinjavao neke žanrove, ep je najviše izmicao smišljenom jedinstvu sadržaja i forme.¹³⁵ Prema P. Pavličiću barokni ep definiran je prema svojim sadržajnim aspektima te pri njegovu stvaranju treba voditi računa o motivima, scenama, situacijama, porukama i tvrdnjama koji se u njemu pojavljuju. Dunja Fališevac zaključuje da je najveći broj narativnih tekstova u stihu zaokupljen povijesnim temama bitnim za neku užu zajednicu. U navedenu skupinu epova s važnom povijesnom tematikom pripada *Osman*, na Gundulićev ep oslanja se niz drugih autora: Vladislav Menčetić u *Trublji slovinskoj* (Mleci, 1665.), Jaketa Palmotić Dionorić u *Dubrovniku ponovljenom* (poslije 1667.), Petar Bogašinović u poemi *Beča grada opkruženje od cara Mehmeda i Kara Mustafe velikoga vizijera* (1684.). Gundulićev *Osman* smatra se najznačajnijim epom 17. stoljeća u hrvatskoj književnosti. Navedena djela povezana su ne samo zbog povijesne tematike nego zbog prikazivanja kompleksnosti povijesnog svijeta s jasnim stavovima o smislu i svrhovitosti povijesti. Prema Dunji Fališevac u navedenim epovima prevladava kršćanski pogled na svijet, kršćansko shvaćanje povijesnih zbivanja i događanja te svijest o odnosu dobra i zla s pozicije kršćanskog pripovjedača.¹³⁶ Ona ističe da se u navedenim epovima – osim kršćanskog pogleda – manifestira tendencija „*sekularizacije povijesne stvarnosti od kršćanske eshatologije*“,¹³⁷ odnosno prikazivanje samostalnih povijesnih događaja odvojenih od božanskih zbivanja. Osim prikazivanja bitnih povijesnih događaja u baroknim epovima bitno je i preplitanje društvenih događanja s privatnim sudbinama junaka i junakinja u kojima saznajemo podatke o osobnim svjetovima junaka,

¹³² Bojović, Zlata: „Barokni ep i renesansna književna tradicija“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 145.

¹³³ Ibid., str. 147.

¹³⁴ Pavličić, Pavao: *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, Čakavski sabor, Split, 1979., str. 14.

¹³⁵ Bojović, Zlata: „Barokni ep i renesansna književna tradicija“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 147.

¹³⁶ Fališevac, Dunja: „Hrvatska epika u doba baroka“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 161.

¹³⁷ Ibid.

njihovim emocijama i karakternim osobinama. U navedenim epovima povijesni svijet likova podložan je politici koja se nadovezuje na Machiavellieve ideje o državi, njezinoj moći i politici. Takve ideje vidljive su u Gundulićevu *Osmanu*, Palmotićeve *Dubrovniku ponovljenom*, *Opsidi sigetskoj* Petra Zrinskog i dr.¹³⁸

Povijesni ep *Osman*, prema sudu hrvatske književne historiografije, smatra se krunom Gundulićeva književnog stvaralaštva. Ep je nastajao u razdoblju od kraja dvadesetih godina pa do pjesnikove smrti 1638. godine. Godine 1621. u Dubrovnik su počele pristizati vijesti o turskom vojnom napadu na Poljake i smrti sultana Osmana u Carigradu 1622. godine. Odustaje od prevođenja Tassova epa *Oslobođeni Jeruzalem* te prema D. Fališevac „razmišlja o epu za „slovinski narod“ u kojem želi proslaviti poljskog kralja.“¹³⁹ Ep opjevava bitan hrvatski suvremeni povijesni i politički događaj – tursko-poljsku bitku kod Hoćima 1621. godine i pogubljenje sultana Osmana u Carigradu 1622. godine.¹⁴⁰ Za razliku od gotovo svih epskih djela 16. stoljeća, ep *Osman* tematski i kompozicijski uobličuje tri teme. Prema D. Fališevac, prva tema odnosi se na Hoćimsku bitku, odnosno borba kršćanstva i islama. Druga tema povezana je s putovanjima nakon Hoćimske bitke, a razvedena je u tri fabularne linije: Ali-pašin odlazak iz Carigrada u Varšavu, Kazlar-agino putovanje od Carigrada do Smedereva te Krunoslavino i Sokolićino putovanje s poljskog područja u Carigrad. Treća tema odnosi se na pobunu janjičara i paklenih sila protiv sultana Osmana i njegova smrt.¹⁴¹ Mjesto odvijanja navedenih tema obuhvaća Carigrad, Grčku i grčke otoke, zatim Bugarsku i Srbiju te Poljsku i Varšavu. Pisac osim što uvodi niz inovacijskih postupaka na razini strukturiranja kompozicije, uvodi i na razini pripovjedača. U temi Hoćimske bitke uočava se distanciran pripovjedač koji progovara kroz druge likove, dok se u posljednjih pet pjevanja pripovjedač aktivno uključuje u zbivanja. Radnja epa razvija se na tri tematska plana: povijesnom, romantičnom i eshatološkom, te je po tematskoj razdijeljenosti vrlo blizak Tassovu *Oslobođenom Jeruzalemu*. Povijesni plan odnosi se na događaje vezane za Hoćimsku bitku, u romantičnom planu opisuju se ljubavne avanture likova, a eshatološki svijet obuhvaća kršćanski pogled o postojanju dobra i zla.¹⁴² Povijesnim svijetom smatra se samo radnja vezana za Osmana i poljski dvor, romantični dio epa odnosi se ratnice Krunoslavu i

¹³⁸ Ibid., str. 163.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Fališevac, Dunja: *Kaliopin vrt II*, Književni krug, Split, 2003., str. 32.

¹⁴¹ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34 (1990), Zagreb, str. 155.

¹⁴² Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str.171-173.

Sunčanicu sa Sokolicom, a eshatološkom pripadaju pakleni likovi iz 13. pjevanja.¹⁴³ Uvodna refleksija o ljudskoj oholosti u 1. pjevanju, smješta ep u svjetonazor kršćanske pozicije¹⁴⁴:

*„Ah, čime si se zahvalila
tašta ljudska oholasti?
Sve što više stereš krila,
sve ćeš paka niže pasti!“¹⁴⁵*

Zatim Gundulić poziva muze da “nareknu“ na koji su način janjičari utjecali, odnosno uzrokovali smrt sultana Osmana. Naime, prema D. Fališevac, određivši Osmanovu oholost kao temu epa, pjesnik na samom početku definira ep kao vergilijanski.¹⁴⁶ Prikazivanjem jednog od kršćanskih grijeha pisac kažnjava Osmana, te mu je upravo zbog toga potreban poljski kraljević i Hoćimska bitka, smatra D. Fališevac.¹⁴⁷ Pisac zatim predstavlja dva glavna lika epa: mladog sultana Osmana i poljskog kraljevića kojeg navodi kao glavnog lika i inspiratora. Nakon uvodne refleksije o oholosti, invokacije i određivanja teme epa te apostrofe glavnog junaka, u 1. pjevanju započinje Osmanova naracija i nezadovoljstvo zbog poraza od Poljaka:

*„Jadna u srcu uspomena
caru Osmanu bješe ostala
da mu je vojska nebrojena
od poljačke ruke pala,
i da zemljom svom velikom
od tega se digla slava,
glaseć carskijem dobitnikom
kraljevića Vladislava.
Ili putnik kopnom jaše,
il pomorac more brodi,
Vladislav se klikovaše*

¹⁴³ Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 106-107.

¹⁴⁴ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34 (1990), Zagreb, str. 156.

¹⁴⁵ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str.183.

¹⁴⁶ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34 (1990), Zagreb, str. 156.

¹⁴⁷ Ibid.

*slavan carskoj pri nezgodi.*¹⁴⁸

D. Fališevac ističe da je time Gundulić na samom početku uveo i neke druge motive, odnosno teme poljsko-turskog sukoba kod Hoćima, koji je završio turskim porazom iz kojeg proizlazi Osmanovo nezadovoljstvo i njegova oholost.¹⁴⁹ Zbog turskog poraza dolazi do sultanova savjetovanja s Dilaverom, Kazlar-agom i hodžom čime se iznose planovi za budućnost. Gundulić u 1. pjevanju najavljuje prošlo i buduće zbivanje: radnju Hoćimske bitke i zbivanja vezana za Kazlar-agino i Ali-pašino putovanje. Fališevac ističe da se na samom početku 1. pjevanja uočava da ep nije komponiran linearno te da se po tome razlikuje od epova hrvatske renesansne književnosti.¹⁵⁰ Vrijeme *Osmana*, ističe S. P. Novak, zbiljsko je trajanje njegove epske sadašnjosti, pripovjedačevo vrijeme iznimno je kratko, te odaje dojam da se u epu nikomu nikamo ne žuri. S. P. Novak smatra da je pripovjedačevo vrijeme tek okvir iz kojega se granaju ostala vremena,¹⁵¹ dok D. Fališevac ističe da je Gundulić jedno pripovjedačevo vrijeme i nekoliko pripovjednih vremena povezao po uzročno-posljedičnoj logici, a ne po logici vremenskog kontinuiteta.¹⁵² U 2. pjevanju, nakon stihova koji govore o Osmanovoj mladosti:

*„S tebe i otomansko plaho dijete
sada srne svojom vlasti
ne razbirući otprije štete
u ke pak bi mogô upasti.
Ah, u istok, care Osmane,
mlađahan se još ne puti
dokli verne i uzdahne
tve savjetnike budeš čuti.”*¹⁵³

Nastavlja se radnja započeta u 1. pjevanju o savjetovanju mladog sultana s Dilaverom, Kazlar-agom i hodžom. Navedeni likovi postaju pripovjedači, svojim savjetima i idejama

¹⁴⁸ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str.186.

¹⁴⁹ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., (1990), Zagreb, str. 157.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić-Držić-Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naknada, Zagreb, 2002. str. 186.

¹⁵² Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 157.

¹⁵³ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str.198.

iznose vlastite stavove o političkom i vojnom jačanju Osmanskog carstva. Evo hodžina savjeta koji se odnose na Osmanovu ženidbu djevojkom visoka roda:

*„Hvalim carstva tvoga odluke
i vezijerove uspomene,
nu ako dobre kad nauke
ču od tvoga sluge mene,
vidi mi se spomenuti
da tve carstvo ljubi pravu
uzme otprije neg se uputi
boja istočna slidit spravu;
ne robinju nepoznanu
od koljena potištena,
neg gospođu izabranu,
svijetle kuće, slavna imena;
zašto ako te sam na licu
ures lijepi usprimaga
ter robinju za caricu
od neznana uzmeš traga,
u kojoj se nać će mucu,
spomenujuć zgodu hudu,
tvoji sinovi, tvoji unuci
i nakon njih koji budu?“¹⁵⁴*

Osim Hoćimskog poraza i nesmotrenog istočnog plana, Gundulić u tragičnu krivnju svog junaka ubraja i Osmanovu taštu želju da se ženi djevojkom visoka roda, što je inače odudaralo od turskih običaja.¹⁵⁵ Savjetima navedenih likova uvodi se već spomenuta Machiavellieva ideja države i političke moći.¹⁵⁶ U 2. pjevanju prvi put se spominje Korevski i njegova hrabra zaručnica Krunoslava. U 3. pjevanju počinju se ostvarivati planovi dogovoreni u Carigradu na vijećanju sultana Osmana i njegovih savjetnika. Ali-paša, carski poklisar, odlazi iz Carigrada

¹⁵⁴ Ibid., str. 206.

¹⁵⁵ Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 108.

¹⁵⁶ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 157.

u Varšavu nebi li s Poljacima sklopio mir. Autor je diplomatsku akciju „povjerio „Hercegovcu“ Ali-paši koji je sjećanjem o okršaju poljske i turske vojske na Bogdanskom polju uveo Poljake i Hoćimsku bitku u tematski opseg epa.¹⁵⁷

*„Mru gradovi ogrnuti
od kamena stanovita,
a od umrle čovjek pūti
žali er ne ima vječnijeh lita.
Ah, ponosna naša ćudi!
I jes jošte ki se vara
i u životu tvrd se sudi
videć kami da se obara!
Poharana grada ziđe
s desna ostavi Turčin kraja
i upriječi put da priđe
priko rijeke do Dunaja...“¹⁵⁸*

Tema putovanja otvara mogućnost povezivanja događaja koji su se dogodili na jednom te istom mjestu, ali u različito vrijeme. Ali-pašino putovanje i boravak u Poljskoj opisuju se u trećem, četvrtom, desetom i jedanaestom pjevanju. U 4. pjevanju Ali-paša svojem pratiocu, bogdanskom vojvodi, pripovijeda o prošlogodišnjoj Hoćimskoj bitci, te detaljno opisuje tursku vojsku, mjesto bitke i glavne vojskovođe:

*„Vezijera ovdí velikoga
Husaina se šator prope;
deset tisuć okolo ga
kruži noseć bijele oklope...
S njim junaka tries tisuća
dođe za štit carske glave;
desnica je njih moguća,
ognjenim se diljkam slave...“¹⁵⁹*

¹⁵⁷ Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 109.

¹⁵⁸ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 229.

*„Spahoglana pak vojnica
bješe skrila mjesta dalja,
kih gvozdена sveđ desnica
što dostiza, rva i valja.
Petnaes tisuć bi njih broja,
s gizdavom konja jaha svaki;
sad i tada vrh njih stoja
glava Derviš, junak jaki;
jaki junak, ali, koli
jak, pothiban caru svomu,
jer bi uzrok ovi oholi
svemu raspu turačkomu.
On s junacima svojim uzmače,
cara ostavi on najprvi;
on omasti najprije pače
mač poljački turskom krvi.“¹⁶⁰*

Ali-paša pripovijedanje o Hoćimskoj bitci povezuje sa sadašnjim zbivanjima na nekoliko načina: „postupkom dodjeljivanja uloge naratora liku koji je sadašnjem zbivanju protagonist radnje, zatim koncepcijom identična prostora te jezičnim signalima kojima se uspostavlja dimenzija sadašnjosti.“¹⁶¹ Budući da se Ali-paša nalazi na istom mjestu gdje se odigrala Hoćimska bitka, svojega pratioca stalno upozorava: „gledaj“, „vidi“, „tu“:

*„Gleda', okolo odasvudi
što oko vidi svôm kriposti,
sve bi puno bojnijeh ljudi, -
sve bi puno susijeh kosti;
sve bi puno ognja živa,
sve je sad puno mrazna praha
Prut i Nester što opteciva*

¹⁵⁹ Ibid., str. 234.

¹⁶⁰ Ibid., str. 235.

¹⁶¹ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 158.

U ovom pjevanju spominje se i hrabra ratnica Sokolica koja u muškoj odjeći u društvu dvanaest djevojaka putuje Poljskom.

U slijedećem, 5. pjevanju Ali-paša susreće Krunoslavu, zaručnicu poljskog plemića Korevskog kojeg su Turci u bitci zarobili i odveli u tamnicu u Carigrad. Uvođenjem Krunoslave u sadašnju radnju saznajemo priču o njezinu prošlogodišnjem dvoboju sa Sokolicom. Gundulić pomoću ratnice Krunoslave povezuje prošlu radnju s budućom, odnosno „sudbina njezina vjerenika Korevskog proizlazi iz Hoćimske bitke, a njezino putovanje u Carigrad jedna je od lateralnih fabularnih linija carigradskih događaja u kojima Osman pogiba.“¹⁶³ Likom Krunoslave pisac povezuje različite teme epa, te prema D. Fališevac „njezina funkcija nema samo značenje lika kojim se u epu povezuju izmišljeni događaji s povijesnim, nego ima i funkciju strukturiranja kompozicije.“¹⁶⁴ Dovevši Krunoslavu u Carigrad, pjesnik nastavlja s radnjom o Osmanu koji čeka povratak poklisara iz Poljske s vijestima o miru. Njezinim dolaskom u Carigrad „otvara se mogućnost i drugoj fabularnoj liniji putovanja – putovanja Kazlar-age koji kreće iz Carigrada u potragu za djevojkama plemenita roda.“¹⁶⁵

„Nu još želju kažuć istu,
dokli čuje, ne ima mira,
Kazlar-aga u kom mistu
gospođe mu lijepo izbira.
Ki od poludna i od istoči
jur budući prošô kraje,
kupeć lipos, od svijeh oči
ka žuđena najdraža je,
iz razlicijeh mjesta ote
množ svjetlijeh djevojčica,
od kih svaka cječ ljepote
dostojna je bit carica;
ter s mlađahnijem njima doje

¹⁶² Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 248.

¹⁶³ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 158.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

*na kraj mora najposlije
gdi bi njegda grad od Troje, -
bi, zašto ga sada nije.*¹⁶⁶

Kazlar-agino putovanje nastavlja se kroz cijelo 7. pjevanje u kojem Gundulić iznosi brojna prisjećanja iz grčkih zemalja i europske povijesti. U navedenom pjevanju pjesnik piše o velikoj Troji, Paridu i Ele (Paris i Helena), Kserksu, Ateni, Tebi, Miken i dr., iz čega je moguće zaključiti da se Gundulićev pripovjedač „ne prikazuje samo pripovjedačem događaja označenih kao epska tema, nego i kao obrazovani politički čovjek koji posjeduje znanje o europskoj politici, povijesti, civilizaciji i kulturi.”¹⁶⁷ D.Fališevac zaključuje kako je u navedenim pjevanjima vidljivo da tema *Osmana* nije samo svijet poljsko-turskog sukoba i osmanlijske sadašnjice, nego je vidljiv i povijesni svijet sa zakonima i mijenama te se jasno uočava način na koji je ep komponiran.¹⁶⁸ Iz točke sadašnjosti ili bliske prošlosti radnja kreće u budućnost koja se prikazuje kao sadašnjost ili bliska prošlost, a koja se istodobno odvija s pripovjedačevim vremenom. D. Fališevac navodi da se preplitanjem raznih vremenskih odsječaka unutar epa otkriva pripovjedač koji se nalazi na istoj vremenskoj udaljenosti od pripovijedane radnje te zbog toga prema pojedinim događajima nema uvijek isti odnos.¹⁶⁹ U 8. pjevanju pjesnik opisuje Kazlar-agin dolazak u Smederevo i otmicu Sunčanice, Ljubragove kćeri jedinice. Budući da je agino putovanje vrlo kratko, prema D. Fališevac „glavna funkcija Kazlar-agina lika i otmica srpske djevojke jeste u tome što se tim elementima otvara mogućnost uvođenja teme srpske povijesti i Dubrovnika.”¹⁷⁰ Pripovjedač slavi slobodu i objašnjava da je upravo Dubrovnik pružao utočište srpskim velikašima:

*„S nesrećnoga segaj glasa,
ki mu poda plačna ljubi,
starac despot pun poraza
smrtno ublijeđe, riječ izgubi.
U žalosti i u bolesti
stanovit se omramori,*

¹⁶⁶ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 280-281.

¹⁶⁷ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 159.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Fališevac, Dunja: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Sveučilišna naklada Libar, Zagreb, 1978., str. 191.

¹⁷⁰ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 159.

*ali kô se pak rasvijesti,
jedva ovako progovori:
„Otkako smo izgubili
sva ina dobra mi na sviti,
nastojmo se turskoj sili
sužnji u staros ne učiniti!
Verna drûgo, sa mnom hodi
put slavnoga Dubrovnika
gdi se gostu u slobodi
drži vjera svim velika!“¹⁷¹*

Nakon Ljubdragove priče o njegovu rodu i pripovjedačeva obraćanja Gradu, nastavlja se radnja koja pripada sadašnjosti tj. Kazlar-aga odvodi Sunčanicu, što možemo vidjeti u stihovima:

*„Gdje sam tužna? Ah jaoh, koja
ugrabi me ovo sila?
O žalosna majko moja,
na što si me porodila?
Od koga sam, jaoh, vođena?
Robinjica gdi ću mlada
nemilosno zaplijenjena
u ćaćkovu skutu sada?
Sinoćka sam omrknula
ja u ćaćka kći jedina,
a jutros sam osvanula
u crnoga Arapina.“¹⁷²*

Na kraju pjevanja nagovješćuje se buduća radnja. Kazlar-aga priča Sunčanici o ljubavi Osmana i ratnice Sokolice. U 9. pjevanju radnja se premiješta u Poljsku, a započinje apostrofom ljubavi između Sokolice i mladog sultana Osmana. Nakon što Sokolica između ljubavi i časti odabere čast i ostane u Poljskoj sa svojim ratnicama ratujući protiv Poljaka,

¹⁷¹ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 317-318.

¹⁷² Ibid., str. 322-323.

pripovjedač uvodi novu temu: kraljevića Vladislava, koji se prvi put javlja kao djelatan lik, na godišnjicu Hoćimske bitke s poljskom gospodom lovi u okolici Varšave. Lov pripovjedača podsjeća na tjeranje Turaka nakon poraza. Da je funkcija poljskog kraljevića ostala ograničena samo na prošlu temu koja se ne prikazuje onako kako se odvijala, opeka između kršćanstva i islama nebi bila dovoljno izražena.¹⁷³ Nakon lova pripovjedač uvodi novu fabularnu liniju: pripovijeda o Sokolici i njezinim prijateljicama koje otimaju poljske gospođe:

*„Bojne dikle brže od strijele
tekuć poljem u pospijehu
s dražijem plijenom sve vesele
odmakle se dalek bjehu
kad gospođe ugrabljene,
budući se osvijestile,
sve u glase sjedinjene
tuže, ciče, plaču, cvile.“¹⁷⁴*

Sokolica i njezine ratnice odluče se zatim rashladiti u hladnoj vodi pozivajući u okršaj kralja Vladislava:

*„A ti ki si toli svijetô
u junaštvu, Vladislave,
hodi otima' roblje oteto:
čekamo te sred dubrave.
Ne straši nas tva desnica!
Cijele vojske s tobom vodi:
s dvanaes samijeh djevojčica
ja te čekam u slobodi.“¹⁷⁵*

U tom trenutku pojavljuje se Vladislav i zarobljava hrabre ratnice, osim Sokolice koja se junački brani. Zadivljen njezinom hrabrošću, vraća joj prijateljice. Navedena epizodna radnja, prema D. Fališevac jeste mnogostruka: osim što je uvela poljskog kraljevića u suvremenu radnju, pobudila je i poljsko-turski sukob, ali i oslikala Vladislava kao milostivog i

¹⁷³ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 160.

¹⁷⁴ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 333-334.

¹⁷⁵ *Ibid.*, str. 336.

plemenitog. Početak 10. pjevanja govori o Osmanovoj poruci upućenoj hraproj Sokolici da se vrati u Carigrad. Nakon uvodnog dijela o Sokoličinom povratku, radnja se premješta u Poljsku gdje je prethodno ostavljen Vladislav. Njemu stižu poruke da se vrati u Varšavu jer je stigao Osmanov poklisar iz Carigrada. Na povratku u Varšavu, mladić iz kraljeve pratnje pjeva pjesmu o Hoćimskoj bitci, savjetuje ga kako da rasporedi vojsku i moli da od Turaka i u budućnosti oslobađa srpske, ugarske i raške zemlje sve do Crnog mora. Nakon Vladislavova povratka u Varšavu, radnja se premješta na poklisara Ali-pašu i njegov ulazak u Varšavu:

*„Prid Varšovom na livadi,
ka je u svakom ravna kraju,
vitezovi vidje mladi
bojne konje gdi igraju.
Pri viteškoj toj zabavi
man poklisar konja plaha
iska od igre da ustavi,
dokli u gradska vrata ujaha.
Janjičara sto naprijada
u žarkulah s perjem jaše;
spahoglân ih pedeset radâ
tihom jezdom slidijaše.“¹⁷⁶*

D. Fališevac navodi da njegov dolazak „predstavlja kulminaciju i početak raspleta priče o Ali-pašinu putovanju.“¹⁷⁷ Radnja epa smještena je između Carigrada i Varšave, dviju suprotstavljenih točaka. Gundulić ovako opisuje izgled sultanove vojske:

*„Trijes konja su u povodu
arapskoga od plemena:
ognji u zględu, vihri u hodu,
vrh morskijeh bi takli pjena;
suho im zlato sedla skova,
sarkofoče biser niza,*

¹⁷⁶ Ibid., str. 363.

¹⁷⁷ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 161.

*drag je kami sred njihova
čela vidjet sunce izbliza.
Trijes lukova s trkačima,
nakićeni pribogato,
zamjeran je ures svima, -
sve dragi kami, biser, zlato.*¹⁷⁸

U navedenom citatu Ali-paša pripovijeda svom pratiocu, bogdanskom vojvodi, o velikoj, bogato naoružanoj i moćnoj sultanovoj vojsci od koje, nakon Hoćimske bitke, nije ostalo ništa osim mrtvih tjelesa preko kojih sada gaze njihovi konji. Nakon dolaska u dvorac kralja Vladislava u Varšavi, Ali-paša razgledava mramorne kipove poljskih vladara. Opisi statua poslužili su kao motivacija za digresiju o poljskoj povijesti.

U slijedećem, 11. pjevanju nastavlja se radnja započeta u 10. pjevanju: Ali-paša s knezom Zborovskim razgledava umjetničke zidne tkanine na kojima su prizori iz Hoćimske bitke:

*„Nu poklisar sve ostavi,
a uze pazit k onoj strani
gdi s oružjem stoje u spravi
Turci se udrin i kristijani.
Velike se vojske dvije
vrhu ravna kažu polja
kraj prostrane Bogodanije
i granicâ od Podolja.
I toli su po načinu
iztkane sej države,
da tko gleda, zaistinu
cijeni da su zbiljne i prave.*¹⁷⁹

Ali-paša prestaje gledati zidne slike u trenutku kada spazi svoj lik u bijegu te se govorom obraća poljskim plemićima i Vladislavu. Prijeti državi od koje je došao traži primirje. Prema D. Fališevac u Ali-pašinu govoru u kojem analizira političku kartu Europe, moguće je iščitati

¹⁷⁸ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 364.

¹⁷⁹ Ibid., str. 376.

političku stvarnost ali i političke doktrine vezane za Macchiavellieva *Vladara*.¹⁸⁰ Na kraju prijetećeg govora kratko se izvješćuje o pašinu povratku u Carigrad, gdje se vraćaju Kazlar-aga i Sunčanica.

U 12. pjevanju radnja je smještena u Carigrad, svi se vesele miru sklopljenim s Poljacima, osim Krunoslave, koja mora spasiti zaručnika iz tamnice. Priča se zapliće zbog toga što je kćerka Rizvan-paše, tamničara Korevskog, zaljubljena u mladog poljskog junaka, a mlada Turkinjica zaljubljuje se u Krunoslavu držeći je mladićem. Nakon što se Krunoslava predstavila kao brat poljskog junaka Korevskog te izrazila želju da s njim porazgovara, odvođe je u tamnicu, ali joj ne ostvaruju želju da vidi svog zaručnik nego je na prevaru zatvaraju u tamnicu s čime završava 12. pjevanje.

Gundulić u 13. pjevanju uvodi novi epski prostor – pakao - u kojem pakleni kralj, ogorčen zbog turskog poraza u Hoćimskoj bitci i straha za budućnost islama, poziva paklene sile na rat protiv Poljske.

Nedostatak 14. i 15. pjevanja izaziva mnogo veće teškoće nego što bi se dalo zaključiti, te bi bilo lakše rekonstruirati ili dopjevati bilo koje drugo djelo, nego Gundulićeva *Osmana*.¹⁸¹ Nagađanja zbog kojih je ep ostao nedovršen karakterizira velika međusobna različitost. Tri su osnovna objašnjenja. Gundulić je završio *Osmana*, ali su se dva pjevanja slučajno izgubila, a možda ih je sam autor uništio ili je to učinio netko drugi: razlog uništavanja navode se komplicirani dubrovački politički odnosi s Turcima. Drugo objašnjenje odnosi se na to da ep nikad nije završen zbog istih tih političkih razloga ili zbog konstrukcijskih teškoća na koje je pisac naišao. Prema trećem objašnjenju radi se o dvama epovima od kojih je jedan posvećen Osmanu, a drugi Vladislavu.¹⁸² Razlozi nepostojanja dvaju središnjih pjevanja tumačeni su različito te su se u hrvatskoj književnoj povijesti vodile brojne polemike o strukturi epa. Najpoznatija je ona između Armina Pavića i Franje Markovića. Dok je Franjo Marković zastupao estetsku metodu i branio tezu o jedinstvenoj pjesničkoj zamisli djela: „*nema nikakova razložita povoda tvrditi, da je Osmanida skrpana od prvotne dvie pjesni, nego svi razlozi, crpeni iz oznaka tradicionalne epske tehnike, koju očividno sledi Osmanida, govore za to, da je ona inače posve jedinstvena i savezna radnja, samo joj manjka 14. i 15. spjev,*“¹⁸³ Armin Pavić isticao je suprotne stavove i zastupao tezu da je pisac napisao dva epa od kojih je

¹⁸⁰Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 162.

¹⁸¹ Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 11.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Jelčić, Dubravko: „Armin Pavić i Franjo Marković o Gundulićevu *Osmanu*“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 40/2 (80), HAZU, Zagreb, veljača 2015., str. 449.

jedan posvetio Osmanu, a drugi Vladislavu, te da je sam Gundulić ili netko od njegovih nastavljača pokušao spojiti ep u jednu cjelinu.

Pavao Pavličić ističe da se Pijerko Sorkočević u dopuni 14. i 15. pjevanja držao pravila koje je pjesnik nametnuo: ne dodaje likove, likovima u epu ne dodaje nove attribute i sposobnosti, ne uvodi nove situacije, ambijent i motive za pokretače radnje, ne ispravlja autorov rad prije ili poslije prekida.¹⁸⁴

U 14. pjevanju Kazlar-aga i Sunčanica dolaze u Carigrad. Osman razgledava robinje koje mu je Kazlar-aga doveo, no u tom trenutku obraća mu se Sunčanica te mu propovijeda svoju sudbinu i smekša njegovo srce. Osman oslobađa Sunčanicu, a sebi za žene izabere dvije mlade Grkinje. U isto vrijeme, Krunoslava i Korevski susreću se u tamnici, ona mu zamjera što je obljubio drugu djevojku, no on je uspije razuvjeriti.

U 15. pjevanju iz Poljske pred Osmana stiže Ali-paša s vijestima da je sklopio mir s Poljacima uz uvjet da se Korevski pusti iz tamnice. Paša savjetuju Osmana da pristane na taj uvjet i oslobodi Korevskog. Sultan poziva Rizvan-pašu na razgovor, koji mu otkriva da je utamničio i „mladog Ugričića.“ Osmanu dovode zatvorenike Krunoslavu i Korevskog, s kojima sultan nakratko razgovara, prije njihova odlaska u Poljsku. Na kraju pjevanja kod Osmana dolazi Sokolica, njihova ljubav opet plane te mladi sultan odluči uzeti Sokolicu za ženu. Osman zapovijeda Dilaveru da obavijesti janjičare o putu na istok. Prema P. Pavličiću „radnja vezana za život Poljskog junaka Korevskog kod Sorkočevića odudara od Gundulićeve“.¹⁸⁵ Kod Gundulića u 13. pjevanju u kojem se prikazuje pakao, Kralj tmine zapovijeda da se Korevskom oduzme život, a to se kod Sorkočevića ne događa.¹⁸⁶

Od 16. pjevanja pa do kraja epa radnja se događa u Carigradu. Pjevanje započinje o uzornom kralju koja se opimjeruje s Osmanovom vladavinom kojim su janjičari nezadovoljni. Sultan je prestao cijeniti hrabrost i odanost janjičara, te ih potajno uhodi i slabo plaća. Najveće nezadovoljstvo janjičara proizlazi iz Osmanove odluke o odabiru nove vojske s istoka. Ali-aga pokušava umiriti janjičare i zaustaviti njihovu pobunu, ali oni od sultana zahtijevaju smrt njegovih najbližih savjetnika. Osman odbija i odgovara nekad vjernim janjičarima:

*„Carstvo meni
sabljom stari moji dobiše,*

¹⁸⁴ Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 16.

¹⁸⁵ Ibid., str. 17.

¹⁸⁶ Ibid.

*i tko drugi car bit scijeni
vrhu mene, misli odviše.
Tim ustup'te, rec', nazada,
njegda verni i uzdani,
neposlušni moji sada
janjičari, spahoglani!*¹⁸⁷

U 17. pjevanju nastavlja se radnja iz 16. pjevanja, Osman na sastanku sa savjetnicima vijeća što da se poduzme u teškoj situaciji koju je izazvala pobuna janjičara. Dilaver savjetuje Osmana da janjičare treba oslabiti i ugušiti njihovu pobunu, te ih najstrože kazniti:

*„I ako sâm još Orô sivi
proć istočnom Zmaju prši,
nabunjeno jato krivi
komu ognjena krila krši.
Zato, o slavna i čestita
kuće otmanske kruno, vidim
da početak carstva od svita
sad krvavim krijepiš zidim.*¹⁸⁸

No, Husein-beg smatra da se treba braniti, ali im i malo popustiti:

*„Ah, gani se, i odluka
bud' tve vlasti mirna sada:
imaj milos vrhu puka,
imaj milos vrhu grada!*¹⁸⁹

Pripovjedač nas upoznaje s još jednim likom, Mustafinom majkom koja planira pomoću zeta Dauta svrgnuti Osmana s prijestolja i ponovno postaviti svrgnutoga sina.

U 18. pjevanju Daut pristaje na urotu te nagovara pobunjenike na pobunu protiv Osmana. Glavni Dautov argument je poraz u prošlogodišnjoj bitci protiv Poljaka:

¹⁸⁷ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 506.

¹⁸⁸ Ibid., str. 510.

¹⁸⁹ Ibid., str. 519.

*„Ah, spomen' se svak i žali
lanjsku jesen! Joh, kolici
od leškijeh su mača pali
turski pješaci i konjici!
Dijete tašto, plaho i vrlo,
ko pô svijeta skupi ujedno,
i svôj vojsci jedno grlo
prikla i carstvu svom neredno;
na očiju kad svim nami
- ah, vidjenje strašno dosta! –
turski mjesec pod nogami
kristijanskom križu osta.“¹⁹⁰*

Pobunjeni janjičari s Dautom na čelu navale na dvor, no u okršaju s pobunjenicima po hrabrosti, snazi i odanosti ističe se Dilaver.

Slijedeće, 19. pjevanje nadovezuje se na prethodno, a započinje provalom pobunjenih janjičara na Dilaverov dvor. U pjevanju se nalazi digresija o ljubavi Dilavera i lijepe Begum. Prema D. Fališevac funkcija te priče jeste izazivanje samilosti prema hrabrom Dilaveru kojega pobunjenici ubijaju.¹⁹¹ Nakon vijesti o osobađanju Mustafe slijedi Osmanov monolog u kojem iznosi svoje strahove i začuđenost nad pobunom. Nakon Osmanova pokušaja da objasni pobunjenicima Mustafino nestabilno psihičko stanje i kako on ne može biti car, svrgnutog sultana Osmana u priprosto odjeći odvođe pred maloumnog strica koji je već sjedio na prijestolju okružen novim podanicima:

*„Ovako se Osman mladi,
car od cara svijeh najveći,
na jednoga konja usadi
ki se nađe tuj po sreći.
Kratko ruho i priprosto
samo zgara ga odijevaše*

¹⁹⁰ Ibid., str. 540.

¹⁹¹ Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34., 1990., Zagreb, str. 166.

*bez haljine buduć ostô
s kom vrh sunaca nekad sjaše.*¹⁹²

D. Fališevac ističe da Gundulić Osmanovim govorom „iznosi svoju naklonost i samilost prema sudbini mladog sultana, naklonost se tumači ili kao izraz pjesnikova humanizma ili kao ideologija dubrovačkog plemića koji brani legitimnu vlast.“¹⁹³

U 20. pjevanju opisuje se Osmanov dolazak pred Mustafu i njegov govor u kojem kaže:

*„Komu, o moji vitezovi,
ja sam uzeo carstvo ikada?
Ah, moj čaćko Ahmet nije li
pravi, istini vaš car bio?
On, kad se s svijeta dijeli,
meni je carstvo ostavio, -
svoje vlastito carstvo ono
ke od djedâ i pradjedâ
steče i primi on zakono
da s njim vladam ja naprijeda.*¹⁹⁴

Prema D. Fališevac u završnom se pjevanju oprimjerila Gundulićeva misao istaknuta na početku epa, a to je da oholost mora biti kažnjena. Osman nije umro kao ratnik u borbi nego je maramom zadavljen od ruke jednog crnca, roba:

*„Jednomu je crncu vrže,
sasma grdu, strašnu odveće,
bez ozira ki ju najbrže
caru Osmanu na vrat meće.
Obara ga zatijem hrlo,
lijevom nogom ter se opira
čim mu desnom pleše grlo
da mu silom dušu istira.*

¹⁹² Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 597.

¹⁹³ Ibid., str. 623.

¹⁹⁴ Ibid., str. 602.

*Tako plešuć kraj mahrami
zubi i nohti potezaše
dokli car mu pod nogami
sprva strijepte, pak izdaše.*¹⁹⁵

Osman je utjelovljenje zakonitog vladara, branitelja legitimne vlasti, poziva se na svoje prirodno pravo i na njegovoj strani su razum i razboritost. Nemoralnim i nepravednim smatra otimanje carstva jer se on nikad nije ogriješio o moralni zakon. Gundulić njegovu smrt doživljava dvosmisleno, ona je greška sustava ali predstavljala i prefiguraciju europskih kraljevskih egzekucija, odnosno ugrožavanje vlastitog poretka svijeta.¹⁹⁶ Događaje poraza i posljedice autor prikazuje s aspekta kršćanskog pjesnika, dok se tema pobune janjičara i preuzimanje vlasti kosi njegovim načelima o legitimnoj vlasti. Budući da legalna vlast pripada Osmanu koji ne predstavlja kršćanski svijet, on mora biti kažnjen zbog oholosti. On je idealan primjer čovjeka koji dopušta da njime vlada oholost, on je žrtva okolnosti i osuđen je da strada.¹⁹⁷ Sultan nije pobijeden od Vladislava, Mustafe i svojih vojnika, njega je pobijedila povijest, veliki mehanizam koji se poput kotača vrti u vremenu i kroz vrijeme.

¹⁹⁵ Ibid., str. 610-611.

¹⁹⁶ Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 176.

¹⁹⁷ Pavličić, Pavao: „Kozmološki aspekti *Osmana*“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 201.

8. PRIKAZ LIKOVA U *OSMANU*

P. Pavličić ističe da se u Gundulićevu *Osmanu* na neobičan način miješaju dvije vrste radnji i dvije vrste likova, dok Z. Kravar navodi da se radi o trijadi epskih likova i njihovoj radnji po uzoru na Tassov *Oslobođeni Jeruzalem*.¹⁹⁸ Prvu grupu čine povijesni likovi koji su u zbilji doista postojali, a njihova uloga u povijesti je bitna. Povijesni likovi su: Osman, Vladislav, Korevski, Daut, Mustafa, Mustafina majka. U drugu skupinu likova ubrajaju se oni koji pripadaju tassovskom romantičnom literarnom svijetu: Sokolica, Krunoslava, Sunčanica i njezin otac Ljubdrag, Begum Slavojka i dr.¹⁹⁹ Trećom skupinom likova, prema Z. Kravaru, Gundulić je popunio praznine u necjelovitoj slici povijesnih događaja vezanih za sudbinu sultana Osmana.²⁰⁰ Primjeri pseudopovijesnih likova su Kazlar-aga i Ali-paša, obojica pripadaju turskom svijetu. Povijesni likovi pokreću i sudjeluju u radnji, dok romantični likovi ne odlučuju o njezinu ishodu, nego služe kao ukras priči. Dodir povijesnog i fikcionalnog dovodi do miješanja povijesnih i romantičnih likova u epu. Njihov dodir ne dovodi do nesuglasja jer su oni uvedeni u ep da bi ga uravnotežili, navedeni likovi nisu prisiljeni birati između dobra i zla jer su oni već opredijeljeni, oni su autohtoni odnosno sami po sebi su ili dobri ili zli.²⁰¹ Romantični i povijesni svjetovi moraju ući jedan u drugi na više mjesta, no takav ulazak različitih svjetova predstavlja određen rizik: ako su spojevi preslabi onda se romantične epizode mogu udaljiti od povijesnih epizoda i ostaviti dojam nedovoljno uključenih fakultativnih proširenja; ako su spojevi prejak dolazi do opasnosti miješanja dvaju različitih tematskih svjetova.²⁰² Gundulić u epu ne opisuje samo ljudski svijet, nego u radnju uvodi likove i događaje vezane za eshatološki svijet. Riječ je o 13. pjevanju koje se događa u paklu u kojem se nalaze paklene sile. *Osmana* je pogrešno tumačiti na način tumačenja renesansnih epova jer se radi o djelu koje ima dva junaka, dva svijeta, dvije sučeljene strane te dva središta.

¹⁹⁸ Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 106.

¹⁹⁹ Pavličić, Pavao: „Kozmološki aspekti *Osmana*“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 200.

²⁰⁰ Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 104.

²⁰¹ Ibid., str. 213.

²⁰² Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 116.

8. 1. Osman

Junak Gundulićeva epa, prvo je dijete Ahmeta I. Rodio se 4. 11. 1604. godine. Kao četrnaestogodišnjak preotima prijestolje slaboumnom stricu Mustafi I. U početnim stihovima epa autor ga je opisao kao oholog čovjeka. Osman ne može bit ohol jer je pokazao mnoge plemenite osobine, on je lik s unutrašnjim borbama i dilemama, čovjek koji se koleba između dobra i zla. Oholost nije djelovala na sultana u čitavom epu, njezino djelovanje vidljivo je samo na početku, odnosno kad je poslao glasnike i pokrenuo radnju.²⁰³ Fizički izgled mladog sultana možemo vidjeti u stihovima drugog pjevanja:

*„U zelenoj tuj haljini,
zlato i biser ku nakiti,
s podvitijem sprid kolini
sjedi Osman car čestiti.*

*Mlađahan se car ponosi
ispod toga lip nad svima:
crne oči, zlatne kosi,
a rumeno lice ima.“²⁰⁴*

U Osmanovu monologu u 1. pjevanju o propadanju naraštaja nekad slavne turske države i njihovu uživanju nad materijalnim dobrima naspram asketskom životu njihovih predaka, predstavljen je kao moralna osoba koja osuđuje hedonizam i zemaljske užitke. Prema takvom Osmanovom stajalištu pripovjedač već na početku gaji simpatije. Osman potvrđuje vlastitu oholost zbog svojih namjera koje su ogromne jer poput Aleksandra Velikog želi postati vladarom cijelog svijeta,²⁰⁵ što Gundulić osuđuje. Pripovjedač ponavlja oholost samo onda kad govori o Turcima, odnosno kad govori o mladom sultanu:

²⁰³ Pavličić, Pavao: „Kozmološki aspekti *Osmana*“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 216.

²⁰⁴ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 200.

²⁰⁵ Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998., str. 138.

*„Čim s ovega dijete oholo
pečali se, grize i mori,
misleć da svijet vas okolo
tuđom hvalom njega kori.“²⁰⁶*

Osim što je on „dijete oholo“, on je i „plaho dijete“, ali ne u smislu anđeoske figure, nego kao nerazborito biće. Dakle, Osman je dijete čija je ambicija pogođena porazom, dijete čijim postupcima upravljaju neplemenite motivacije.²⁰⁷ Sultan krivicu traži u vlastitoj vojsci i to ne zbog nedostatka materijalnih sredstava, nego zbog izdaje temeljnih ideala: hrabrosti, vjernosti, borbenosti za dobrobit Carstva i samoodricanja. Namjere su mu plemenite, ali njihov cilj pun je oholosti. Njegova oholost preobražava se u maštanje o povratku davnih običaja i vrlina, zbog toga on pokušava provesti reformu pomoću nove vojske s istoka, zaustavljanjem korupcije i nagrađivanjem vojske prema stvarnim zaslugama. Pobunjenička vojska naziva ga djetetom, ističu njegovu mladost i nesposobnost za obavljanjem sultanske dužnosti. Zanimljiva je pripovjedačeva usporedba mladog sultana s proljećem gdje se također ističe njegova mladost i nezrelost:

*„Tvom zelenom primaleću
zrelijeh dana jesen doć će
prije vremena nemoj u cviću
slavi tvojoj trunit voće.“²⁰⁸*

Osman zapravo antijunak zato što živi u vremenu koje negira vrijednosti zlatnih vremena, vremenu koje mu ne dopušta da bude junak. On ne djeluje na povijest, nego dopušta da povijest djeluje na njega. Ne sudjeluje u epskoj radnji i zbivanju; statičan je lik zato što ne može djelovati na povijest.²⁰⁹

Gundulić Osmana doživljava na dvojak način i pristupa mu s dviju pozicija: s pozicije rodoljuba, Slavena i kršćanina, te s pozicije onoga koji se rodio s nesretnom sudbinom junaka. S pravedne i napadnute poljske pozicije označen je kao oholo dijete, diktator i častohlepac, a

²⁰⁶ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 187.

²⁰⁷ Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998., str. 139.

²⁰⁸ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 198.

²⁰⁹ Fališevac, Dunja: „Ivan Gundulić“ u: *Književnost u europskom kontekstu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 273.

kad se pripovjedač unese u njegovu psihu i dušu čovjeka koji umire zbog svoje plemenitosti tada se pisac stavlja na njegovu stranu.²¹⁰

Autor ga je prikazao kao povijesnu ličnost, cara podložnog zakonima povijesti pred kojima mora odgovarati, ali i kao ljudsko biće s dilemama, slabostima i emocijama, odnosno ljudsko biće koje je ta ista povijest uništila. On je plemenit mladić koji ne može gledati propadanje turske moći, pokvarenost i lijenost onih koji uništavaju tursko carstvo kojega on želi proširiti. Plemenit je zato što odbija razumne savjete svojih doglavnika, on ne želi ubiti svoje rođake niti žrtvovati Dilavera. Budući da je Osman odbio predati svoje savjetnike, pobunjenici se okreću protiv njega i organiziraju neku vrstu narodnog suda. Optužuju ga da iz prijestolnice želi iznijeti „blaga, zakone i sjedišta“ i da se želi oženiti trima zakonitim ženama koje će tražiti da sudjeluju u vlasti nad carstvom. U obraćanju Daut uspijeva uvjeriti pobunjenu gomilu da svrgnu mladog sultana s prijestolja i odaberu Mustafu. Kad pobuna izbija, susrećemo Osmana kako bezbrižno piruje:

*„U veseloj pirnoj slavi
nahodaše sar tada se,
čestit, mira, pun ljubavi,
s tri ljubovice lijepo uza se.“²¹¹*

Na početku pobune Osman je prikazan kao vladar koji nastoji očuvati autoritet vlasti. Iznenaduju ga zahtjevi pobunjenika, no on je uvjeren da će pobuna mirno završiti ako ih podsjeti kako je on njihov legitimni vladar. Budući da pobuna ne jenjava, on saziva vijeće i obavještava savjetnike o pobuni i njihovim zahtjevima. Mladi sultan shvaća da pobunu ne može nikako ugušiti, te za pomoć moli poklisara Ali-agu, no pobunjenici ubijaju poklisara i odlaze uhititi Osmana. Oduzimaju mu vladarski simbol, otomansku sablju i sultansku odoru. Pred svojim protivnicima stoji gologlav i izjednačen s najnižim robovima u Carstvu:

*„Tim gologlav car na njemu
tad u kratkoj toj haljini
po prilici i po svemu
viđaše se rob istini...“*

²¹⁰ Kolumbić, Nikica: „Višeznačna funkcija antiteze u Gundulićevu *Osmanu*“, *Radovi, Razdio filoloških znanosti* 22 – 23 (1992/1993, 1993/1994), Zadar, 1995., str. 178.

²¹¹ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 505.

*Ah, gdje ti su, care Osmane,
bojni konji s kijem u slavi
na poljičke ravne strane
lanjsko ljeto ti se otpravi?
Kad mladahan put Dunaj
jezdeć vjetar pritjecaše,
ter bez boja i bez kraja
silnoj vojsci suncem sjaše?
Gdje su ruha tva bogata
s raskošnijeme napravami
kijeh izveze vrhu zlata
bijeli biser, dragi kami?
Gdje je carska sablja iz ruka
vedro urešen s kom se gleda,
gdje li posluh verna puka
komu ti sam zapovijeda?''²¹²*

Razjarena masa nakon Dautova govora nemilosrdno ubija Osmanove pomagače, a sultana vode pred Mustafu. Mustafa smatra da Osmana treba zatvoriti u Jedi-kulu, no Daut ih uspjeva nagovoriti da ga ubiju:

*„Što gledate? Što činite?
Smrt ovega raspa od svijeta
vaše živote utvrdite
i Mustafu cara sveta!''²¹³*

Osmanov lik predočava oponašanje vrljih djela istaknutih ljudi koje prati neuspjeh, te se takvim opisom njegov lik približava junacima tragedije. On nije samo vladar, on je i čovjek: on se boji, plače, moli za milost. Iako je pravo na njegovoj strani, on bijedno umire i do kraja ne znajući zašto.²¹⁴

²¹² Ibid., str. 600.

²¹³ Ibid., str. 609.

²¹⁴ Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998., str. 156.

8. 2. Dilaver

Značenje imena Dilaver jeste hrabar i odvažan, a upravo tako ga je Gundulić prikazao. Istaknuti turski državnik podrijetlom iz hrvatskih strana. Prije bitke kod Hoćima bio je beglerbeg (carski namjesnik), no spasivši život mladom sultanu imenovan je velikim vezirom. Dilaver je sultanski vitez, njemu posvećeni prizori ne predočavaju ubojstva i grabež, nego viteško nadmetanje.²¹⁵ Najaktivniji je lik na Osmanovoj strani, junak koji se bori za svoga cara, no u toj borbi on ne čini ništa nedostojno. U 2. pjevanju upozorava sultana Osmana na Mustafinu majku te mu govori:

*„I bratja ti živu istino;
ali mati Mustafina,
žena ohola, ne misli ino
neg uzvisit sebe i sina.“²¹⁶*

Savjetuje sultana što bi trebao učiniti, no Osman odbija poslušati hrabrog vezira:

*„Tim potrebne ja tri stvari
tve savjetujem carstvo sada
ako u Istok poći mari
iz staroga Carigrada:
da drugoga cara prvo
ovdi živa ne ostavi,
er se u suho lasno drvo
oganj primi i pojavi;
pak da mater i Dauta,
Mustafina zeta umoriš
i sve što ti priječa puta
da rastrijebiš i oboriš.“²¹⁷*

²¹⁵ Ibid., str. 158.

²¹⁶ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 201.

²¹⁷ Ibid., str. 204-205.

U 19. pjevanju opisan je dvoboj između Dilavera i Hajdera. Pisac opisuje ljepotu Begum Adžamkinje i Hajderovu prosidbu. Unatoč tome što je djevojka već zauzeta, vezir otima lijepu Begum, a dvobojem je odlučeno kome će ona pripasti. Dvoboj je opisan na ovaj način:

*„I ovi i oni vitez tada
iza pasa sablju trže,
i u zamahu je plaho vlada ,
protivnika da ubije brže.
Jak dva bika u planini
kad ih ljuven bijes uhiti,
mukaju strašnoj u vrlini,
ovi onog ište ubiti;
zgiblju glave, želja mnoga
podžiže ih sveđ i srči,
tere jedan na drugoga
s vitorozim čelom trči.“²¹⁸*

Dilaver pobjeđuje u okršaju, odnosno pobjeđuje prava ljubav:

*„Ovo do njega popijeva se
po svidjeh strana od Istoči;
a on Begu lijepu uza se
drži i ljubi k dvije oči.
Ne robinja, neg ljubovica
ona je njemu sad jedina:
ulovila tako je lovca
koš u lovu svâ lovina.“²¹⁹*

P. Pavličić ističe da nije “nimalo čudno što je pripovjedač opis dvoboja uveo kao retrospekciju baš na ovome mjestu gdje Dilaveru prijete smrtna opasnost od pobunjene vojske: uskoro će dvoje zaljubljenika smrt razdvojiti , te je tako opisan kraj njihove ljubavi od

²¹⁸ Ibid., str. 269.

²¹⁹ Ibid., str. 571-572.

koje je samo smrt jača.²²⁰ On je djelatan lik koji pokorno izvršava Osmanove zapovijedi. Želeći prikazati njegovu hrabrost pripovjedač mu suprotstavlja drugačije likove dostojne njegovoj hrabrosti. Njegovo djelovanje nema nikakvo značenje za razvoj fabule, on nije mogao pomoći Osmanu, jer je sultan već izgubio stražu i nalazio se u izravnoj opasnosti od pobunjenika.²²¹ Kako bi još jednom potvrdio svoju hrabrost i viteštvo Dilaver prurušen u derviša pokušava pobjeći iz Carigrada i dovesti Osmanu pomoć, no u borbi s Derviševom četom izgubi život. Njegova smrt ovako je opisana:

*„Vaplje Derviš plešući ga:
»Ti ki uz cara bî najviši,
dušu u krvi bljuj i riga',
pod nogama mojijem soptiš!«
Nu ne može već ovoga
čut Dilaver prihrabreni;
bješe izdahô prije toga
i ostô jakno mraz studeni.“²²²*

Hrabri vezir simbol je slike neumrlih vitezova i slavni starih Turaka, on predstavlja prirodnu nadopunu legalnog vladara u liku vjernog viteza. Postoji mnogo elemenata u Dilaverovoj pustolovini koji govore o tome da je gundulićevska carigradska stvarnost deformirala svijet pustolovine i viteškog boja. Likovi koji sudjeluju u napadu na njegov dvor imenovani su, no time nisu prestali biti anonimni. Autor je neke karakterizacije koristio zbog donošenja pouke, ili predstavljaju izraz dubrovačkih averzija (npr. u slučaju Sulimana, predstavnika dubrovačkih konkurenata – sarajevskih trgovaca). Opisivanjem smrti nekog od vitezova pripovjedač želi kod čitatelja izazvati sućut.²²³ Dakle, Dilaver je oličenje tassovskog idealnog viteza, no odanost prema sultanu naposljetku ga odvodi u smrt.

²²⁰ Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 41.

²²¹ Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998. str. 158-159.

²²² Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 579.

²²³ Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998. str. 159-160.

8. 3. Ali-paša

Ali-paša je 1619. godine postavljen za velikog vezira. Osmana je nagovarao na rat protiv Poljaka, no upravo njega sultan šalje u Poljski da s Poljacima sklopi mir. U 2. pjevanju pripovjedač opisuje njegove diplomatske sposobnosti:

*„A odluči se u Poljaka
Hercegovac Ali-paša;
med njegova riječ je svaka
il spovijeda ili upraša.
Podsmijeh mu je sveđ sred usti,
svakomu se smjerno klanja,
hitrina je sve što izusti,
unjiguje mudra znanja.
Zna, vrhujuć riječcom blagom,
od besjeda sve nauke
i moguć je već veće snagom
od jezika negli od ruke.“²²⁴*

Poklisari Ali-paša i Kazlar-aga neka su vrsta narativnih blizanaca, obojica imaju važnu misiju, poslovi što ih oni obavljaju važni su dijelovi plana što ga je Osman skovao još na početku priče: jedan dio sultanova plana jeste mir s Poljacima, a drugi njegova ženidba.²²⁵ Zadaća njihovih putovanja jeste otvaranje novih motiva, pa tako Ali-paša u priču uvodi motiv Hoćimske bitke putujući preko bojnog polja na kojem se sukob odigrao, ali i razgledavanjem goblena u dvorcu poljskog kraljevića u Varšavi. Poklisar reminiscencijama predočava slavenske patnje koje se prije svega odnose na patnje srpskog naroda pod turskim zulumom.²²⁶ Sultanov poslanik beživotna je figura koja govori, ali ne živi, odnosno ne djeluje. U njegovu govoru pred Vladislavom može se uočiti dubrovačka uglađenost, diplomatska školovanost i retorička vještina, ali moguće je zamijetiti smirenost i ukočenost tipičnu za Istok. Njegova smirenost i krotkost odudara od pratnje i darova koje je u ime sultana donio

²²⁴ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 215.

²²⁵ Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 63.

²²⁶ Švelec, Franjo: „Hrvatska epika XVI i XVII stoljeća prema evropskoj književnoj baštini“, *Radovi*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – Zadar, Zadar, 1973., str. 214-215.

kraljeviću Vladislavu. Osim zlata, bisera i dragog kamenja, među darovima posebno se ističu mlade robinje koje Osman šalje poljskom kraljeviću za zabavu. Ali-pašina ukočenost i smirenost samo su maska iza koje se krije samouvjereni diplomat svjestan svoje snage, ali i snage imena kojega zastupa.²²⁷ On se „klanja i poniža“ poljskom vladaru, približava mu se nudeći darove, a u govoru ga uzvisuje iznad svih kraljeva. Njegov govor započinje ovako:

*„O dostojni vrh svijeh kralja
kralju! Da ti je sreća u ruci
i da ti ova mjesta i dalja
klanjaju se i svi puci!“²²⁸*

Iako se Vladislavu obraća kao kralju iznad svih kraljeva, poklisar u svom govoru na diplomatski način veliča Osmana:

*„...da car silni ki stoluje
vrh pristolja Otomanova,
svemogući car od carâ
ki navještat opći boje,
za mir pitat poklisara
ovi prvi put poslô je.“²²⁹*

Najprije laska Vladislavu nazivajući ga „kraljem od kraljeva“, zatim govori da je suđeno da između Turaka i Poljaka vlada mir, a na kraju veliča moć mladog sultana. Iako poklisar veliča Poljake i ističe njihovu hrabrost, on ne prestaje naglašavati moć i veličinu svoga cara. Mir koji nudi osmanski car za Poljake bi zapravo trebao biti najveća sreća.²³⁰ On otvoreno upozorava Poljake da kršćanske zemlje nisu ujedinjene i da bi se Poljaci u antiturskoj borbi našli osamljeni. Njegove prijetnje Poljacima i državi od koje je došao moliti mir zvuče ovako:

*„Znaj, o kralju, gdi se jednom
carski Mjesec igda unese,
nijednom zgodom, silom nijednom
iznio otle vîku nije se.“*

²²⁷ Ivanišin, Nikola: *Dubrovačke književne studije*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966., str. 16.

²²⁸ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 393-394.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ivanišin, Nikola: *Dubrovačke književne studije*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966., str. 17.

*A i riječ je: gdje kopito
konj turački jednom stavi,
da to mjesto vjekovito
ne poraste veće u travi.*²³¹

Paša se nakon uspješno obavljena posla žurno vraća natrag u Carigrad kako bi izvijestio svoga sultana o uspjehu misije.

Ali-paša predstavlja stereotip lukava i prijetvorna Turčina, odnosno prikazan je kao slatkorječiv diplomat.²³² Poklisar od Poljaka nije došao izmoliti mir, on je svojim diplomatskim govorom iznudio mir. Gundulić je u njegovu opisu prikazao ne samo najjači muški lik, nego i prvi najživlji lik diplomata u hrvatskoj književnosti.²³³

8. 4. Kazlar-aga

Kazlar-aga, poklisar i nadstojnik sultanova harema. Za razliku od Ali-paše koji je poslan u Poljsku, Kazlar-agu Osman šalje na drugi kraj svijeta kako bi mu pronašao ženu plemenita roda kojom će se oženiti. Otmica djevojaka ovako je prikazana:

*„Ki od poludna i od istoči
jur budući prošô kraje,
kupeć lipos, od svijeh oči
ka žuđena najdraža je,
iz razlicijeh mjesta ote
množ svjetlijeh djevojčica,
od kih svaka cijeć lipote
dostojna je bit carica...”*²³⁴

U 7. pjevanju opisuje se poklisarevo putovanje Grčkom. Nakon Grčke poklisar odlazi u Srbiju, u Smederevo te tamo otima lijepu Sunčanicu. Gundulić je Kazlar-agu prikazao kao dobro izvježbanog i prepredenog čovjeka, izuzetnog majstora u otimanju djevojaka. Njegova

²³¹ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 400.

²³² Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 106.

²³³ Ivanišin, Nikola: *Dubrovačke književne studije*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966., str. 19.

²³⁴ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 281.

pojava razbija seosku idilu, želja da na lijep način pridobije Sunčanicu izjalovljava se te sam čin odvođenja djevojke i njezina rastanka s ocem izveden je nasilno. Otmica Sunčanice prikazana je na ovaj način:

*„Nu s njim ne hoteć da se dili
djevojčica časna i lijepa,
ugrabi ju on po sili
ispred skuta ćaćka slijepa.
Otet bi se mlada uzela
strašnom crncu ki ju hvata
golubica jakno bijela
crnom orlu iz nokata.“²³⁵*

U navedenim stihovima nemoćno otimanje djevojke iz ruku „strašnog crnca“ pisac je usporedio s otimanjem golubice iz nokata „crnog orla.“ Poklisar izabire djevojke lijepa i odlična roda, no sve one pripadaju kršćanskoj turskoj raji. U epu imenom se spominje jedino otac lijepe Sunčanice, slijepi starac Ljubdrag, potomak Vuka Brankovića, no on ne može biti carski namjesnik i čuvati Osmanu prijestolje dok on kupuje novu vojsku s Istoka.²³⁶ Nasiljem, odnosno otmicom Sunčanice Kazlar-aga remeti idilu seoskog života, prema tome otmica se obavlja iz viših, državnih razloga, a njezina posljedica je rušenje pastoralnog svijeta u kojem je Sunčanica dotada živjela. Prema P. Pavličiću njegovo putovanje u vremenskom smislu ima isti karakter kao i Ali-pašino: ono traje dugo, ali se ne zna koliko točno. Otmica Sunčanice vremenski događa u isto vrijeme kad Ali-paša pregovara u Varšavi, zato što se to zbiva ljeti, i jer se odmah aga vraća u Carigrad.²³⁷ J. Rapacka smatra da Kazlar-aga predstavlja vjernog sultanovog podanika, no D. Dukić ističe da je on beskrupulozni zarobljivač.²³⁸

²³⁵ Ibid., str. 320.

²³⁶ Vodnik, Branko: *Povijest hrvatske književnosti, Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913. str. 238-239.

²³⁷ Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 126.

²³⁸ Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004., str. 106.

8. 5. Daut

Kao dječaka Dauta su Turci odveli iz „hrvatskih zemalja“ u Carigrad gdje se popeo do visokog položaja. Odvođenje muške kršćanske djece, poznato kao harač (danak) u krvi za janjičare i druge službe u Osmanskom Carstvu, Gundulić je opisao u stihovima o Dautu:

*„U hrvackoj zemlji ovi
od kristijan se rodio biše;
kleti Turci vitezovi
djetetom ga zaplijeniše.
I er im se lijep objavi,
caru ga su poklonili
ki ga s inom djecom stavi
u raskošni saraj mili.
Ter s ljepote kojom sjaše
poturči ga u isto brime
i, er mu dušu zanošaše,
nadješe mu Daut ime...“²³⁹*

Dauta na pobunu protiv mladog sultana uspijeva nagovoriti Mustafina majka, sastanak punice i zeta na kojem se planira Osmanov pad događa se pod okriljem noći. Prema N. Ivanišinu on postaje slijepo oruđe u rukama Mustafine majke, ona ga je „preparirala“ i „izgradila“ upotrijebivši sve svoje moći.²⁴⁰ Smišljeno i planski upravlja uvrijeđenim i ambicioznim Dautom, mračnim bivšim veziirom i carskim zetom. Budući da ona ne može sama djelovati jer je žena, na pobunu uspijeva nagovoriti Dauta, plašljivog, ali bolesno ambicioznog bivšeg viteza u kojem se bude uspavane ambicije i želja za časti. Mustafina majka zetu otkriva svoje namjere:

*„A i Mustafa, sve što užive,
car će imenom biti samo:
prave opravljat, sudit krive,
vladat svijetom mi imamo.“*

²³⁹ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 527.

²⁴⁰ Ivanišin, Nikola: *Dubrovačke književne studije*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966., str. 12.

*Pripet će se uza nj goru
moja volja, tva desnica,
i u djelu i u stvoru
ti ćeš car bit, ja carica.*²⁴¹

Uloga Mustafine majke prestaje u trenutku pokretanja urote. Daut, vođa pobune obraća se masi i izgovara stihove:

*„Mustafu opet cara dobra,
Mustafu opet cara sveta,
Bog i vojska koga obra,
stav'mo, a vrz'mo tja djeteta!
Slijed' me, slijed' me, družbo hrla,
slijed' me, ko god živjet haje!
Stoji nam sablja više grla!
Mustafa opet naš car da je!*²⁴²

On demagoškim govorom potiče na instinkte, predrasude i emocije mase kako bi ostvario svoje planove. Daut pobunjenike podsjeća na mrtve u prošlogodišnjoj Hoćimskoj bitci, na plač sirotih staraca i žena, slaboumnog Mustafu prikazuje kao izlaz iz navedene situacije, u isto vrijeme podsjećajući na neuravnoteženog, mladog i djetinjastog Osmana.²⁴³ Govor završava pozivom na pljačku, akciju i osvetu:

*„Slijedite me i hrlite,
hudi silnik da se istira;
tlač'te, dav'te, sijec'te, bi'te,
itko nam se uzopira.*²⁴⁴

Nakon poziva na osvetu Daut vodi pobunjenu masu na Dilaverovu palaču. Njegov je prvi i osnovni dio zadatka u ovom dijelu je ispunjen, usmjerio je masu i potakao na korak od kojeg više nema povratka. Poslije napada na Dilaverov dvor, vodi pobunjenike na Osmanov dvorac.

²⁴¹ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 533-534.

²⁴² Ibid., str. 543.

²⁴³ Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998., str. 146.

²⁴⁴ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 543.

Iako ga je pisac prikazao kao viteza, on ne osvaja sultanov dvorac, nego to čini pobunjena masa drvljem i kamenjem:

*„...i odletje da sve opali
u ognjena slici zmaja,
razbijati ter navali
tvrda vrata od saraja,
naprijed k carskim polačami
leteć jakno poplavica
koja s sobom lijes i kami
smuca oreć se svrh litica.“²⁴⁵*

Daut je uspio u svome planu, uspio je uvjeriti masu da ga prati kamo on želi. Prisutan je u Mustafinu oslobađanju i svojim rukama vadi ga iz jame:

*„Ali Daut svijeh ukloni,
ter s dva druga sam odzgara
side u niski ponor oni
i po konopu uze cara.“²⁴⁶*

Nakon Mustafina spašavanja, u posljednjim trenucima Osmanove tragedije, Daut vodi glavnu riječ. On se suprotstavlja Mustafinoj odluci da se svrgnuti sultan zatvori u Jedu-kulu, te zapovijeda:

*„Ne doreče još ovega,
a Daut opet viknu iz glasa:
Što činite? Davite ga“
i mahramu skinu s pasa.“²⁴⁷*

8. 6. Mustafa

Mustafa, povijesni lik, vladao je od 1617. do 1618. godine, naslijedivši brata Ahmeta. S prijestolja ga je zbacio Ahmetov sin Osman II. Nakon četverogodišnje Osmanove vladavine

²⁴⁵ Ibid., str. 557-558.

²⁴⁶ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 591.

²⁴⁷ Ibid., str. 610.

slaboumni Mustafa vraća se na prijestolje. Godine 1623. vlast mu preotima Murat IV, sin sultana Ahmeta I. i Osmanov brat. U Gundulićevu epu on je tek figura bez dublje karakterizacije, te se samo nekoliko puta spominje, pijun je kojim upravlja njegova majka. Nakon što ga je mladi sultan svrgao s prijestolja i zatvorio u tamnicu, njegova majka uz Dautovu pomoć planira svrgnuti mladog sultana i vratiti sina na prijestolje. U 18. pjevanju Daut demagoškim govorom navodi masu na bunu, te govori stihove:

*„Ali on car pravi nije:
car vaš, car moj Mustafa je:
njemu kletvu dasmo prije,
njega vojska obrala je.
Nu što velim? Na sramotu
vašu i moju Osman vlada,
a zatvoren u životu
Mustafa je tužnu sada.“²⁴⁸*

Njegovo spašavanje iz jame Gundulić je ovako opisao:

*„...gdi Mustafa živ se ukopa,
sit vitezi svi najbolji.
Ali Daut svijeh ukloni,
ter s dva druga sam odzgara
side u niski ponor oni
i po konopu uze cara.
Zgunjastio i obrastô
Mustafa se vas ukaza:
lice suho, blijedo i tmasto,
put skončana, pun poraza...“²⁴⁹*

Mustafa, pred kojeg dovode Osmana, nije svjestan što se događa. Jedino što izgovara jeste da Osmana zatvore u Jedi-kulu, no ni te njegove riječi pobunjenici ne ispunjavaju.

²⁴⁸ Ibid., str. 542.

²⁴⁹ Ibid., str. 591.

8. 7. Mustafina majka

Povjesničari književnosti Armin Pavić i Franjo Marković bavili su se proučavanjem likova Gundulićeva *Osmana*. O ženskom liku Mustafine majke ponudili su dva različita tumačenja. Prema F. Markoviću, Gundulić je u prikazu toga ženskog lika napravio niz propusta, autor smatra da se Mustafina majka trebala pojaviti i u posljednja tri pjevanja. Budući da je u 17. pjevanju nagovorila zeta Dauta da se stavi na čelo bune, trebala bi se na kraju pojaviti da vidi je li Daut još živ i da mu pomogne u dogovorenim planovima. Armin Pavić nije se složio s Markovićevim tezama te ističe da ne vidi pjesnikov propust u tome što Mustafinu majku nije uveo u posljednja tri pjevanja. Prema njegovu mišljenju nastupi Mustafine majke nisu dosljedni i međusobno povezani.²⁵⁰ U Dilaverovu opisu njezin lik prvi puta se pojavljuje u 2. pjevanju, a prikazana je kao žena opsjednuta jednom mišlju, a to je da opet zauzme glavni položaj u carstvu. Iz Dilaverovih usta opis Mustafine majke zvuči ovako:

*„...ali mati Mustafina,
žena ohola, ne misli ino
neg uzvisit sebe i sina.
I da joj se toj kad zabude –
višnja ukloni što desnica! –
ne bi ošla tvorbe hude
za ustvrdit se vik carica.
Bratju bi ti bez milosti
podavila i poklala,
neka u tmine iz svjetlosti
i drugi put nebi upala.“²⁵¹*

Ona je opasna, lukava i sposobna za spletkarenje:

*„Vele ona zna i smije,
vele se od nje pripovijeda,
šapat, žamor vas umije*

²⁵⁰ Bogišić, Rafo: „Mustafina mati – jedan lik iz Gundulićeva *Osmana*“, *Zbornik radova zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb, 1965., str. 85.

²⁵¹ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 201.

U daljnjem opisu uspoređena je s vješticom te se u sljedećih nekoliko strofa doima kao da pred nama stoji nadnaravno biće koje za svoj čarolije upotrebljava natprirodna sredstva. No, najopasniji je njezin egoizam i obuzetost da se istakne i vlada. Drugo pojavljivanje Mustafine majke događa se u 13. pjevanju, u aluziji na pakao i demonske sile, a treći put se pojavljuje u 17. pjevanju, u noći kad je izbila buna. Armin Pavić ističe: „*Poslije ovakvog opisa Mustafine matere, i poslije Gundulićeva pakla, iz kojega jedni vrazi izletješe buniti gospođe i carice carsijeh dvora i polača, svak bi mislio, da će ta žena u podizanju bune vršiti energičnu, vražju ulogu.*“²⁵³ Međutim, slika te žene iz posljednjeg dijela *Osmana* ne odgovara liku koji je zacrtan i opisan na početku epa. Mustafina majka iz 16.-20. pjevanja jest obična plašljiva žena. Na taj način on potvrđuje dva lica neobične žene. Sposobnosti i svoje pravo lice pokazuje u načinu kako nagovara Dauta na akciju. Udara na najosjetljivije mjesto. Prisjeća ga da je on carski zet, a ne carski namjesnik. Daje mu do znanja da će povratkom Mustafe na vlast on najviše profitirati jer će vratiti prijašnji položaj. Budući da Mustafa nema djecu, nakon njegove smrti na prijestolje će doći Dautova djeca, a prije toga vladat će Daut i ona. Njezino zauzimanje za sina proistječe iz želje da sama vlada. Ona je prisutna i u posljednjim pjevanjima posredno u Dautovim postupcima i riječima, te je glavni pokretač njegova djelovanja. Tako Daut pobunjenim janjičarima predlaže da na prijestolje dovedu Mustafu nabrajajući propuste Osmanove vladavine. Mustafina majka djeluje iza scene, pjesnik je ne opisuje u akciji, nego se o njoj priča ono što se čuje. Armin Pavić zaključuje da Mustafina majka nije samo obična plašljiva žena, nego predstavlja ženu koja zna djelovati odlučno i promišljeno.²⁵⁴

8. 8. Sokolica

Sokolica, drugim imenom Mongolkinja, izmišljen je lik, a prvi put u epu javlja se u 4. pjevanju kao turska ratnica obučena u mušku odjeću. Upoznajemo je u Poljskoj u društvu dvanaest ratnica:

²⁵² Ibid., str. 202.

²⁵³ Bogišić, Rafo: „Mustafina mati – jedan lik iz Gundulićeva *Osmana*“, *Zbornik radova zavoda za slavensku filologiju, Zagreb*, 1965., str. 86.

²⁵⁴ Ibid., str. 98.

*„Ovdje istočna sta bojnica
i u nje licu sunce i zora,
glasovita Sokolica,
velikoga kći Mogora.
U nje družbi dvanaes ona
djevojčica bojnijeh ima,
i moguća i smiona
cijele vojske zateć ima.“²⁵⁵*

O njezinoj ljepoti i skrivenoj ljubavi prema Osmanu saznaje se iz razgovora Ali-paše s bogdanskim vojvodom.²⁵⁶ Gundulić lijepu ratnicu uspoređuje s Dijanom, božicom lova:

*„Tim kraljevska prigizdava
dikla sred njih regbi da je
lijepa božica od dubrava
ka u lovu danke traje.“²⁵⁷*

U 5. pjevanju hrabra ratnica spominje se u dvoboju s Krunoslavom, odnosno kada je priskočila u obranu Osmana:

*„Sokolica ali mila,
lubav svoju da zaštiti,
sokolova pripe krila,
sunu se u tijek streloviti.
Ne priteče, neg prileti
svijeh ostalijeh i zavika:
Od moje ćeš ruke umrijeti
tko god ti si od bojnika!“²⁵⁸*

Susrećemo je ponovno u 9. pjevanju u susretu s poljskim kraljevićem. U prvi plan dolazi njezina ljepota tijekom odmora i kupanja u jezeru:

²⁵⁵ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 244.

²⁵⁶ Gundulić, Ivan: *Osman*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991., str. 156.

²⁵⁷ Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 244.

²⁵⁸ Ibid., str. 258.

*„Nu kći kralja od Mogora
ljepša i svjetlija svih se ukaza:
njoj iz bijelijeh prsi zora,
sunce istječe iz obraza.“²⁵⁹*

Tijekom kupanja Sokolicu i njezine ratnice okružuje poljski kraljević te ih zarobljava, a Sokolica u obrani ubija više poljskih plemića. Hrabrošću i ljepotom uspije zadiviti Vladislava pa on odlučuje osloboditi zarobljenice, a ona mu obećaje da više neće ubijati kršćane i pustošiti Poljskom:

*„Kraljević se blag odveće
s ushićenjem diklam kaže:
kô one inih, on njih neće
vezat, samo im stavlja straže.“*

*„Jakno tigre, zvijer srdita,
iz planinske kadno spile
lovac skupi i pohita
porode joj drage i mile,
puna bijesa i čemera...“²⁶⁰*

Hrabra ratnica tipičan je romantičarski lik preuzet iz Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*. Sokolica, ali i ostali fiktionalni likovi (Krunoslava, Sunčanica) nositeljice su zatvorenog romantično-viteškog svijeta. „*Ti su likovi uvedeni zato da bi ublažili ona proturječja koja su u svijetu spijeva imanentna, odnosno da bi taj svijet uravnotežili.*“²⁶¹ Funkcija tih likova jeste da uljepšaju svijet priče i učine ga prihvatljivim za čitatelja.

²⁵⁹ Ibid., str. 338.

²⁶⁰ Ibid., str. 343.

²⁶¹ Pavličić, Pavao: „Kozmološki aspekti *Osmana*“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991., str. 213.

9. ZAKLJUČAK

Nakon istraživanja predodžbi o Turcima u ranonovovjekovnoj hrvatskoj književnosti došli smo do sljedećih zaključaka: osmanlijski napadi na teritorij Hrvatske i susjedne zemlje doveli su do smanjivanja slobodnih hrvatskih područja, ali su povezali hrvatsko stanovništvo. Otpor turskoj agresiji jača svijest o zajedničkoj pripadnosti svih staleža hrvatskoga društva. Kako bi upozorili na teško stanje, već hrvatski humanisti „sotoniziraju“ Turke, pišu pisma i govore te mole za pomoć autoritete zapadnih kršćanskih zemalja. Zbog sve češćih provala na granične dijelove autori iznose činjenično stanje turskih zločina, ali i prenose europskom stanovništvu spoznaje o turskoj civilizaciji. Njihovu pozornost nisu privlačili samo religijski i vojni aspekti turskog društva, nego i teme koje se odnose na običaje i svakodnevni život. U većini tekstova 16. stoljeća Turci su prikazani izrazito negativno kao Božja kazna za kršćanske grijeha, a njihova osvajanja bila su posljedica kršćanske nesloge. No, u drami *Robinja*, Hanibala Lucića, oni preuzimaju novu ulogu – susjeda s kojim se ne samo ratuje već i trguje. U epskim tekstovima *Odiljenju sigetskom* Pavla Rittera Vitezovića, *Dubrovnika ponovljenog* Jaketa Palmotića Dionorića te *Osmanu* Ivana Gundulića mijenja se predodžba Turaka. U *Odiljenju* autor ostvaruje tolerantan pristup prema Osmanlijama, pozitivno opisuje hrabrost i snagu turskih vojnika te ih prikazuje kao ljude s manama i vrlinama kojima vladaju i mržnja i ljubav. Ivan Gundulić u uvodnom dijelu svojega slavnoga epa opisuje mladog sultana kao oholo dijete, no ta se slika mijenja pa su na kraju vidljive njegove simpatije prema legitimno izabranom vladaru koji će nasilno biti srušen s trona. Dakle, možemo zaključiti da o Turcima u ranonovovjekovnoj književnosti prevladavaju stereotipne predodžbe, no navedena djela predstavljaju i zanimljivu razliku u regionalnim pristupima turskoj temi. Vjerujemo da je naša analiza uspjela prikazati njezine povijesno-političke, regionalne i žanrovske uvjetovanosti.

10. LITERATURA

1. Barac, Antun: *Članci i eseji*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1968.
2. Bojović, Zlata: „Barokni ep i renesansna književna tradicija“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991.
3. Crijević Tuberon, Ludovik: *Komentari o mojem vremenu*, Hrvatski institut za povijest Zagreb, 2001.
4. Dukić, Davor: *Sultanova djeca*, Thema, Zadar, 2004.
5. Fališevac, Dunja: *Hrvatska epika do preporoda*, Erasmus naklada, Zagreb, 1998.
6. Fališevac, Dunja: „Ivan Gundulić“ u: *Književnost u europskom kontekstu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.
7. Fališevac, Dunja: *Kralj od pjesnika*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.
8. Fališevac, Dunja: „Hrvatska epika u doba baroka“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991.
9. Fališevac, Dunja: *Kaliopin vrt*, Književni krug, Split, 1997.
10. Fališevac, Dunja: *Kaliopin vrt II*, Književni krug, Split, 2003.
11. Franičević, Marin; Švelec, Franjo; Bogišić, Rafo: *Povijest hrvatske književnosti*, Liber, Zagreb, 1974.
12. Franičević, Marin: *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.
13. Gundulić, Ivan: *Osman*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991.
14. Ivanišin, Nikola: *Dubrovačke književne studije*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966.
15. Kombol, Mihovil: *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb, 1961.
16. Kravar, Zoran: *Nakon godine MDC; Studije o književnom baroku i dodirnim temama*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993.
17. Lucić, Hanibal: *Robinja*, Sysprint, Zagreb, 1996.
18. Ljubić, Lucija: *Desetica*, Ex libris, Zagreb, 2013.
19. Nemeč, Krešimir: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
20. Novalić, Đuro: *Mađarska i hrvatska zrinijada*, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1967.
21. Pavličić, Pavao: *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, Čakavski sabor, Split, 1979.
22. Pavličić, Pavao: *Studije o Osmanu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.

23. Pavić, Armin: *Historija dubrovačke drame*, JAZU, Zagreb, 1871.
24. Prosperov Novak, Slobodan: *Zlatno doba: Marulić – Držić – Gundulić*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002
25. Rapacka, Joanna: *Zaljubljen u vilu*, Književni krug, Split, 1998.
26. Ravlić, Jakša: *Rasprave iz starije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
27. Slamnig, Ivan: *Marko Marulić*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
28. Stojan, Slavica: *Dubrovnik ponovljen Jakete Palmotića Dionorića*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Dubrovnik, 2014.
29. Tomasović, Mirko: *Judita Marka Marulića*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
30. Vodnik, Branko: *Povijest hrvatske književnosti, Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913.
31. Vončina, Josip: *Zrinski, Frankopan, Vitezović*, Matica hrvatska, Zagreb, 1976.

Ostala literatura:

1. Bogišić, Rafo: „Mustafina mati – jedan lik iz Gundulićeva *Osmana*“, *Zbornik radova zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb, 1965.
2. Budišćak, Vanja: „Poganska sila: Slika Turaka u Vitezovićevu *Odiljenju sigetskom*“, *Senjski zbornik* 40/1, 2013.
3. Fališevac, Dunja: „Kompozicija i epski svijet *Osmana*“, *Umjetnost riječi* 34, Zagreb, 1990.
4. Frndić, Nasko: „Lucićeva *Robinja* na ploči“, *Dani Hvarskog kazališta*, Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, XIII, 1987.
5. Jelčić, Dubravko: „Armin Pavić i Franjo Marković o Gundulićevu *Osmanu*“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 40/2 (80), HAZU, Zagreb, veljača 2015.
6. Kolumbić, Nikica: „Višeznačna funkcija antiteze u Gundulićevu *Osmanu*“, *Radovi, Razdio filoloških znanosti* 22 – 23 (1992/1993, 1993/1994), Zadar, 1995.
7. Lökös, István: „Još jednom o alegorijskom tumačenju *Judite*“, *Colloquia Maruliana* XVII, 2005.
8. Nazor, Ante: „Strahoviti divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelji: opis osmanlija u „protuturskim“ govorima i pjesmama“, *Acta histriae*, 2007.

9. Paljetak, Luko: „Molitva suprotiva Turkom u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega“, *Colloquia Maruliana*, XI, 2002.
10. Pavličić, Pavao: „Kozmološki aspekti *Osmana*“ u: *Hrvatski književni barok*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1991.
11. Pšihistal, Ružica: „Trebala li Marulićeva *Judita* alegorijsko tumačenje?“, *Colloquia Maruliana* XI, 2002.
12. Švelec, Franjo: „Hrvatska epika XVI i XVII stoljeća prema evropskoj književnoj baštini“, *Radovi*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – Zadar, Zadar, 1973.
13. Tomasović, Mirko: „Životopis Marka Marulića“, *Mogućnosti* 7/9, 1998.

11. SAŽETAK

Tema Turaka u hrvatsku književnost ulazi već sredinom 15. stoljeća. Najviše se o njima pisalo u protuturskim govorima na latinskom jeziku koje su pisali Frano Marcelo, Bernardin Zane, Fran Trankvil Andreis i dr. O osmanlijskoj opasnosti u poslanicama upućenim papama i moćnim europskim vladarima pisali su Juraj Divnić te Marko Marulić. Tema Turaka bila je česta u putopisima pa Bartol Đurđević iznosi događaje koje je stekao u vrijeme zarobljeništva. U *Komentarima o mojem vremenu*, Ludovika Crijevića Tuberona opisuje se povijest i karakteristika raznih naroda: Turaka, Mađara, Albanaca, Čeha i ostalih. Autor piše o nehumanim turskim odnosima prema zarobljenicima, prijateljstvu s Osmanlijama te sukobima u kršćansko-kršćanskim taborima. Pozitivno opisuje osmansku blagost prema pobijeđenima, hvali njihovu religioznost, gostoljubivost i odanost prema sultanu. Pisce 16. i 17. stoljeća također je zaokupljala tema Turaka pa su o njima pisali u dramskim tekstovima, epovima, političkim pjesmama i historiografijama. U *Robinji* Hanibala Lucića turski svijet nije značio samo opasnost nego i stvarno susjedstvo. Dakle, u drami se opisuje suradnja s Turcima i dobrosusjedski odnosi. Epski tekstovi opisivali su stvarne povijesne događaje, u hrvatskim zrinjadama tematizira se Sigetska bitka i hvali junaštvo Nikole Šubića Zrinskog, dok povijesnu okosnicu epa *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića čini priča o dubrovačkim poklisarima i njihov odlazak u Istanbul nakon velikog potresa. U *Osmanu* Ivana Gundulića govori se o mladom sultanu Osmanu, njegovu porazu u Hoćimskoj bitci te nezadovoljstvu njegove vojske koja ga svrgava s prijestolja i na kraju ubija.

SUMMARY

The topic of Turks appeared in Croatian literature already mid-15th century. They were mostly written about in anti-Turk speeches in Latin by Frano Marcelo, Bernardin Zane, Fran Trankvil Andreis and others. Juraj Divnić and Marko Marulić wrote about the great Ottoman threat in epistles addressed to popes and powerful European rulers. The topic of Turks was common in travel books and Bartol Đurđević describes the events he acquired at the time of his captivity. In the *Komentari o mojem vremenu*, Ludovik Crijević Tuberon describes the history and characteristics of various peoples: the Turks, Hungarians, Albanians, Czechs and others. The author writes about inhumane Turkish relations toward the prisoners, friendship with the Ottomans and the conflicts in the Christian-Christian camps. He positively describes the Ottoman leniency towards the conquered, praising their religiosity, hospitality and loyalty to the Sultan. Writers of the 16th and 17th centuries were also occupied by the theme of the Turks so they wrote about them in dramatic texts, epics, poems and political poems and historiographies. In *Robinja* by Hanibal Lucic the Turkish world did not signify only danger but also real neighborhood. So the drama describes cooperation with the Turks and good neighborly relations. Epic texts describe actual historical events. The Croatian zrinjades discuss the Battle of Szigeth and praise the heroism of Nikola Šubic Zrinski, while the historical framework for the epic *Dubrovnik Ponovljen* by Jaketa Palmotić Dionorić is the story of Dubrovnik's envoys and their departure to Istanbul after the big earthquake. In *Osman*, Ivan Gundulić talks about the young Sultan Osman, his defeat in the Battle of Chocim and the dissatisfaction of his army that overthrew him and eventually killed him.